

TAGADÁS: TEREMTÉS-ELV

A CSELEKVÉS LÍRÁJA

”_ _ _ _ _ ”
(Csoóri Sándor: Párbeszéd, sötétben)

1

Hégésziasz, a filozófus, mielőtt útra kelt volna, egybe-
gyűjtötte tanítványait, és a következő értelmetlennek
tűnő szavakat mondta: „A tett bizonyágként hat, és
nincs szüksége kérdésre. Van, aki a tettek megalapozottan
válaszol. Válasza pedig a kérdés erejével hat. A
válaszként feltett kérdésre senki sem vár feleletet. És e
furcsa párbeszéd jelzi a végtelent, ami az értelem és
a cselekedet között van.” Ezzel elbúcsúzott, és elindult
a perzsi Sacarum Festumra. (A Hégésziaszra vonatkozó
részeket lásd: J. Lipsius: *Antiquarius Parvus*, Antwer-
pen, 1569. Lipsius alaposan ismerte a római irodalmat,
de görögül nem sokat tudott, amint Ruhnken is írja:
„Lipsius perfectus litteris Latinis, Graecarum medio-
criter peritus”, ezért könyvében nagyon sok időrendi és
tárgyi tévedés van, ami manapság már köztudott, te-
hát szükségtelennek tartom kijavítani. Ilyen például
hogy Hégésziasz sohasem járt Perzsiában és nem Kü-
rosz, hanem Ptolemaeus Lagi idejében élt.) Erről az
ünnepegről Sztrabón a következőket írja: „A Saci-
sok Scythák voltak, és a Caspiumi tenger körül laktak:
ezek sokszor be-beütöttek Perzsiába, végre Bactrianát és
Armeniának nagy részét elfoglalták. Midőn egykor egy
nagy innepet tartottak: a Persiai király rajtok ütött, s
egészen meg-verte őket... a Saciúson való győzede-
lemnek emlékeztére a Sacaea innepet rendelték.” Hé-
gésziasz beszédét tanítványai bizonyára értették, mi ter-
mészetesen értelmetlennek tartjuk, annyira korhoz kö-
tött; mégis megállapíthatunk egy bizonyos kettősséget,
a modern párbeszéd abszurd elemét. A továbbiakban

Lipsius még hihetlenebb történetet mesél el: Hégésziasz megérkezik a perzsa ünnepségre, ahol éppen Amaraus istennek áldoznak. A magas várfallal körülkerített dombon – a dombot is a rabszolgák hordták össze – a templomban pogány győzelmi áldozatot mutattak be. Amamus isten kegyelmének elnyeréséért elővezetik azt a rabszolgát is, akit majd feláldoznak. Az örök győzelem ünnepére a rabszolgával újra eljátszatják a történetet: hódító király lesz, trónra ültetik, ehét, ihat, sőt a király ágyasaival is hálhat. Néhány nap múlva megkorbácsolják és felakasztják.

2

Hégésziasz a tömeg miatt nem férhetett közelebb az áldozathoz, barázdált öreg arcát égette a nap, és fáradtan nézte az áhítatos embereket, akik újra átérték a félelmet. Amint a sápadt, sovány alak felvászorgott és megállt a szék előtt, csend lett, a tömegben valaki felkiáltott, és leborultak a földre. Hégésziasz állva maradt, és nézte, hogy félnek az áldozattól. „Emberek vagyunk – gondolta Hégésziasz –, és mi mástól félnénk jobban, mint az embertől. Amíg csak a füst szállt az égre, félelmük nem volt emberi, még reménykedtek, vártak, azt hitték, szorongásuk értelmetlen, aztán egyszerre itt van a bizonyosság, itt áll soványan, sápadtan, parancsolhat nekik, megütheti, leköpheti őket, és nem tehetnek semmit, megtorolhatja mindazt, amit vele tettek. Szerencsére mindenki tudta, hogy nem tart sokáig – csak néhány nap az egész. De ezt ő is tudja, és valószínű, még kegyetlenebb lesz.”

„A félelem teljesen értelmetlen” – szólt közbe az egyik tanítvány, amint Hégésziasz otthon elmesélte az ünnepet. „A félelem az, de az övéké nem” – válaszolta Hégésziasz, és sejtette, hogy már a tanítványai sem értik meg. „De nem a félelemről akartam beszélni – folytatta –, hanem arról, hogy beszéltem azzal az emberrel. Három napig evett, ivott és fetrengett. A negyedik napon végre meghallgatott.” (Sajnos a szerzőnek itt

egy hosszú fejtegetése olvasható a Stercoranistákról és a szent Elementumokról, aminek nyilvánvalóan semmi köze nem lehet Hégésziaszhoz, hiszen a vita a középkori hitviták anyagát tartalmazza. Majd visszatérek erre is, de előbb lássuk, mi az, ami Hégésziasz beszédéből valószínűnek tűnik.)

„És akkor azt mondtam neki: – A boldogság a gyönyörben áll, igaz? Azt mondta: – Igaz. – Az érzéki gyönyörben, igaz? Azt mondta: – Igaz... – Ezután megkértem, mesélje el az életét. Azt mondta, hogy a Hadjáratkor született, ebből kiszámítottam, hogy harmincéves lehet, szüleit megölték, ő rabszolgaként nőtt fel. – De most boldog vagy, igaz? – kérdeztem. – Igen... – Tehát harminc évig szenvedtél, hogy egy pillanatra érezhesd a boldogságot!? – Rám nézett, nem értett. – Azt se tudtad, hogy boldog leszel, ugye?

– Nem, honnan sejtettem volna...?! – Az érzéki öröme – folytatta tanítványainak Hégésziasz –, amint látjátok, sokkal ritkábbak, mint a szenvedés, a fájdalom, és a legtöbb esetben elérhetetlenek. Amíg az örömet nagyon ritkán, igen nehezen és rövid időre érhetjük el, addig a szenvedést lehetetlen elkerülni... Aztán megkérdeztem, tudja-e, hogy felakasztják? – Azt mondta: – Igen... Megkorbácsolják, megcsúfolják? – Igen... Tehát az öröm nem lehet állandó! – Láttam, megint nem érti, mire gondolok. Ekkor megkérdeztem tőle a legegyszerűbbet, amit embertől kérdezhetünk: – Most hogy érzi magát? Azt mondta: – Fáradt, nagyon fáradt. – Tudom – mondtam –, a gyönyör, amíg szokatlan, újdonság, addig élvezetet okoz, de csakhamar közömbössé, unottá, sőt kellemetlenné válik; így bármennyire is törjük magunkat, csak kevés élvezetre, de annál több fájdalomra teszünk szert, mert hiszen maguk az öröme is az ellenkezőre változnak, s a lelki öröme sokkal gyengébbek, semhogy a szenvedéseket ellensúlyozzák. Épp oly kevésbé képesek erre a születés, gazdagság, egészség stb., melyek inkább csak azok előtt értékesek, akik nincsenek azoknak birtokában. – Rám nézett. Láttam, nem értett meg. Elkészöntem és hazajöttem.”

Amint tudjuk, Ptolemaeus betiltotta Hégésziasz előadásait, de ez már Lipsiust nem érdekelte, ő sokkal fontosabbnak tartotta, hogy a középkori hitvitákról is kifejtse a véleményét, biztosítsa a világot, hogy ő elismeri a teológiát, de látja az ellentmondásait is, s nem azért ír Hégésziaszról, mintha egyetértene a filozófiájával, hanem kizárólag mint ember érdekli. Ezért a híres Stercoranista-vitát is Hégésziaszsal mondatja el, ami érdekes, akkoriban talán merész is volt, de manapság eléggé furcsán hat. Akkor, amikor a legerősebb volt az Inkvizíció, amikor még az emberek gondolatát is ellenőrizhették (s nem volt nehéz, hisz kimondták), abban az időben egy Originész nevezetű teológus egy jelentéktelennek tűnő ellentmondásra bukkant: „Mi lesz az úr Vatsorájában való Elementumokkal a gyomorban?” Azok, akik azt válaszolták, hogy „az árnyékszékbe megyen”, azok voltak a Stercoranisták, akik pedig azt felelték, hogy „halálunk után az égbe száll” – azok voltak igazhitűek. Volt egy harmadik vélemény is; Paschasius azt mondja: „Szükségtelen dolog ezzel a kérdéssel magunkat fárasztani.” (Lásd még: Braughton lexikon, III. köt. 1793.) Mind a három vélemény nagyon fontos volt, és egyikbe sem kötött bele nyíltan az Inkvizíció. Talán a legfurcsább és abban az időben a legveszélyesebb a harmadik vélemény volt, mert az első feltételezi, hogy racionálisan megoldható, a második, hogy hittel megválaszolható a teológiai gyakorlat ellentmondása, a harmadik mind a rációt, mind a hitet értelmetlennek tartja. Viszont értelmezési lehetősége a konkrét indítékok hiányában nagyon tág, ezért az adott korban mégiscsak ez tűnt a legveszélytelenebb véleménynek, ezért mondatja Lipsius Hégésziaszsal: „A veszély műfaja nem a filozófia, hanem a butaság. Az ész sohasem a veszélyre törekszik, mégis alig tudja elkerülni azt. Ezért a gondolat és a beszéd közt ott a forma kérdőjele, a formáé, ami nem a léttel, hanem az étellel egyenlő, a perzsa rabszolga boldogságával. Ha e formában elérhette volna a gondolatot, talán boldog lett

volna, de boldogsága akkor sem változtatna a tényen: továbbra is áldozat marad. Ezért akartam megkérdezni tőle, vajon tudja-e, hogy áldozat? De láttam, nem értett engem. „

Amint látjuk, Lipsius meghamisította Hégésziaszt, és talán ez írásának az ereje. Ebben különbözik a tudóstól, aki képtelen elszakadni a tényektől, de mégis hasonlít rá, mert minden tényt elfogad, és mindennel vitatkozik. Ha a diszkurzív intellektus felörlődik a monológban, objektivitásra törekszik. „Nem az egészet kell megragadni, hanem a részeket – mondja Lipsius. – Én mindig elcsodálkozom azon, ha valaki az egészet minősíti. Akkor, amikor az egészet nem ragadhatom meg, kötelességem az elemeket megvizsgálni; de mi történik akkor, ha az elemeket sem vizsgálhatom? Akkor behelyettesítem olyan ellentétes elemekkel, amelyeket vizsgálhatok.” A valóságra törekvés ezek szerint egy behelyettesítési folyamattá válik, amikor mindig a legközelebb álló ellentétével helyettesítjük be a fogalmakat. Egy időben és térben kívül álló, racionálisan gondolkodó ember számára ez értelmetlennek tűnik, hisz ezek szerint sohasem juthat el a fogalomhoz, a behelyettesítés milyenségéhez. De ha feltételezünk egy olyan helyzetet, amikor már a behelyettesítés lehetőségét is tagadnia kell a szerzőnek, amint azt Lipsius teszi, és inkább vállalja a hamisítást az önálló gondolat elfogadható formájáért, akkor örömmel vesszük észre, hogy az intellektus nem őrlődött fel, habár jól tudja, hogy az elemi fogalmak megragadása nélkül minden megállapítása idő és tér függvénye, és mint ilyen más idő, más tér, más gondolat számára érthetetlen is lehet, de embersége nem omlik össze ettől az ellentmondástól. Tudatosan éli ezt az ellentmondást, és tágítja az intellektus határait, anélkül hogy összeomolna: hisz tudja, hogy ezt az ellentmondást helyzete tartalmazza. Van, amikor a monológ párbeszédese formában sem lehet objektív, csak azt a törekvést jelöli, hogy az intellektus feltételez egy olyan helyzetet, amikor megszabadulhat monológ-lététől, jóllehet tudja, hogy ténylegesen nem szabadult meg tőle. Ezért Lipsius könyve rendkívül je-

lentős, korát jóval túlélte, és sok megállapítása manapság már közhellyé vált, de kevesen tudják, hogy az alábbi is tőle származik: Hégésziasz miután visszatért a Sacaeról, megjegyezte: „Ha az értelmetlen belülről nem elemezhető és kívülről nem élhető át, mit tehet a filozófus?” Lipsius ezt a kérdést szónoki kérdésként kezeli, könyvében viszont két gyakorlati megoldásban is felfedezhetjük a választ: 1. szellemi inkarnáció, az egészre vonatkozó megállapításait a mitológiára bízva, ezáltal helyzet, elmélet és hangulat ismét egységbe kerül; 2. a részelemeket általános érvényű igazságokként fogja fel, és ezeken belül tételezi az ellentmondásokat. Az első módszer hátránya, hogy sohasem juthat el a fogalmi konkrétumhoz; a másodiké, hogy az alaphelyzetet el kell fogadnia mint premisszát, s nem juthat el az általánoshoz.

4

Érdekes, hogy néhány száz év múlva – egészen más tartalommal és megváltozott körülmények között – ismét megjelenik a filozófiai konstrukcióra törekvő vágy, és jóllehet nyelvileg messze fölötte áll Lipsius szikár stílusának, mégis Bretter György könyvében^{*} a párbeszéd-igény nagyon hasonlít Lipsius formális párbeszédeire. Maga a „diszkurzív” szó is vitát sugall, de mindez egy intellektuson belül zajlik le, s ezért a cím-ben szereplő „jelennel” társhatározót zavarónak találom, egyszerű időhatározóként értelmezem. A jelenben, az „adott birodalmában” keresi azt a formát, amely a diszkurzív intellektusnak legjobban megfelel, s ez nem a párbeszéd, hanem a monológ. Novellisztikus részleteivel Lipsiust juttatja eszünkbe, aki részletesen leírja Hégésziasz perzsiai útját, bár tudjuk, sohasem járt ott: „Aki parancsnak engedelmeskedik, nem lehet kívülálló, ám mindenki parancsnak engedelmeskedik, Silenus is. Csak csapda a kívülállás mítosza, ismét csak

^{*} Bretter György: *Párbeszéd a jelennel*. Kriterion, 1973.

csapda: a mítoszra mítosszal való válasz csapdája. Illúzió; fizetni kell érte. A látvány tehetetlen befogadásával, az egyedülléttel, a fáradtsággal, amit az alkalmazkodás árca okoz: mert színlelni kell a kívülállóknak, ő csak saját magának áll kívül, de mások számára mindig ott lesz, ahol van, mindig parancsnak engedelmesskedő, parancsot követő.” A szöveg cselekmény, hangulat, helyzetteremtés ellenére sem válik novellává, konkrét arcot kereső fogalom szemléltető, értekező prózája marad. Habár Hérakleitosz testét szétmarcangolják az ebek, mégis boldog, tudja, igaza volt; Silenus átéli a tanácstalanságot, mégis reménykedik; Apollón bukásában is biztatást lát a szerző, s így a fogalmi premisszákból megszületik a cselekvés lírája: „mámorukban csak önmagukat fosztják ki, a *ma* az övék, amit jelenné csak tettekkel tehetnek. Talán, ki tudja, minden az övék lehet, de csak a jelenben élhetnek.” Talán ez az egyik lényeges következtetés, amit Lipsius sehogy sem értett volna meg: a lírai cselekvést. Nem teremti meg a cselekvés mítoszáét, de a szükségét sugallja. A líra viszont a lehetetlennel ellensúlyozza. E kettő váltakozásában mégis a cselekvés hat erősebben. Ezért Bretter György elméletét a cselekvés igényére vezethetjük vissza. A kötet többi cikke erre az igényre mint megvalósítható lehetőségre támaszkodik, mindenütt ott érezzük kimondatlan alaptételként. A vágy és lehetőség most már nem a lírán keresztül azonosul, hanem a konkrét elméleti ellentmondások feloldásán. Továbbra is megmarad a szemléltető jelleg, de megszűnik az önálló cselekvés, s a helyzet- és hangulatteremtő stílus helyett a konvencionális filozófiai terminológia váltakozik az aforisztikus megfogalmazással. „Hegel elméleti nagyságát – olvassuk – talán éppen abban mérhetjük le a legközvetlenebb módon, hogy a teljes magyarázat elvének felfedésével, minden lehetséges, avagy csak neki tulajdonított elfogultság ellenére sem zárta le az utat Marx felé.” Tehát van olyan elmélet is, amelyik lezárja a továbbgondolás útját. De ha ilyent feltételezünk, akkor a történelem tanulság rá, hogy az sohasem tűrte el a párbeszédet. Pár-

beszéd nélkül minek az érv, ha párbeszéd lehet, akkor úgyis fölöslegessé válik ez az érv. Ez pedig hasonlít a Stercoranista-vitához, és Paschasius véleménye tűnik a legelfogadhatóbbnak.

5

A lírai cselekvés alapja a hit, amelyben egyesül a tagadás rációja és a líra irracionálitása: „Már azt is tudjuk, hogy a rációban csak hinni kell, a humanizmust viszont megvalósítani.” Nyelvileg egy egyszerű kijelentésen alapszik, ami magába foglalja az „annak ellenére is” megállapítást és egy lírai következtetést: „cselekszem”. Ha e cselekvés premisszáit keresnénk, ilyen fogalmakra bukkannánk: erkölcs, egyéni és társadalmi szférák összhangja, humanizmus, amelyek mind az eszmény fogalomkörébe tartoznak, és egyetlen racionális indokuk a hiány. Nem a hiány, hanem a pozitív minőség hiányának a megszüntetése lesz a cselekvés célja. Így a cselekvés logikus magyarázatot nyert, és teljesen elveszítené lírai hatását, ha nem lenne mellette a logikusan nem magyarázható helyzet, amit az „annak ellenére is” jelképez. Viszont e pusztá kijelentés fordított hatást ér el: a helyzet tűnik logikusnak, és a cselekvés értelmetlennek. Így a lírai cselekvés is első pillanatra értelmetlennek tűnik. „De az élet rációja a küzdés, az emberi létfeltételekért folytatott küzdelem, rációnk ez, nem valami rajtunk kívül álló értelemnek engedelmessé válnánk, hanem a létünkéből fakadó rációnak, s ez a parancs azt diktálja: vereségeink ellenére, sőt éppen mert vereséget szenvedtünk, küzdjünk a humanumért.” E cselekvés másik fő tulajdonsága, hogy nem kérdőjelezi meg a küzdés lehetőségét, ezért néha ilyen furcsa következtetésre jut: „Ha a nyelv nem szól, akkor nincs mit mondjon.” Vagy: „A jövő pedig – eszmény. Az eszmény és reális viszonyában nincs szó két egyenrangú tag viszonyáról; döntő jelentősége a reálisnak van. A reálisból kell kiindulni, a reálist kell elismerni, hiszen ebben vívjuk harcainkat, és e harc-

ban közelíthetünk az eszményi felé.” Bretter György írásainak jelentősége tehát nem valami új eszmény megfogalmazása, hanem az eszmény és a „reálisban meglévő örök” szembesítése. Mivel az eszmény az átlag, a helyzet átlag alatti, ezért elmélete csak annyiban örök, amennyiben ezen az eszményen túlmutat, vagy amint azt a mitológiai írásaiban a realitást végtelenül átélhető variációként ábrázolja. „A humanizmus harc az elidegenedés ellen” – írja, és ebben is benne van az eszmény és a lehetőség azonosítása; a cselekvést úgy szemléli, mint illuzórikusan szabad „harcot”, anélkül hogy a feloldhatatlanság lírája jelen lenne. Ezekben a kijelentésekben a cselekvés elveszíti a lírát, realitásától megfosztott illúzióvá válik. A pusztai cselekvés elmélete szerint sajnos értelmetlenné válik századunk irodalma. Bár a szerző éppen az ellenkezőjére törekszik, amint azt a cselekvés lírájában láttuk, az ilyen mellékesnek tűnő megjegyzéseivel lehetetlenné válna az asszociatív irodalmi elemzés. Ezzel az elmélettel rendkívül egyszerűen – és hiányosan – lehetne magyarázni nemcsak Günter Grass, de még a Grimm-meséket is. „Hát igen: egy elmeegógyintézet lakója vagyok írja G. Grass –, és ápolóm állandóan figyel, szinte le sem veszi rólam a szemét; ugyanis van az ajtón egy kémlelőlyuk, ápolóm szeme meg az a fajta barna, amely nem tud átlátni rajtam, a kék szeműn...” Vagy egy Grimm-mese: „Hét esztendeig jártam a nyomodban, voltam a Napnál, voltam a Holdnál, voltam a négy szélnél, kérdezősködtem utánad... mégis el akarsz felejteni?” A pusztai cselekvés és a lírai cselekvés Bretter Györgynél ugyanazon a gondolatrendszeren belül jelentkezik, de írásaiban mind stilisztikailag, mind szerkezetileg jól elkülönül. Kritikai elemzéseiben a pusztai cselekvés nyíltságával fordul a jelen felé, de a lírai cselekvés szemléletével közelíti meg például Madáchot. Ezt a két szemléletet próbálja egyesíteni a kötetzáró cikkben: *Ideiglenes manifesztum a líra provincializmusa ellen*. Egyesítés helyett egymásmelletti séget találunk, de a két jól elkülönülő végletben a szerző legjelentősebb tulajdonságát figyelhetjük meg, amivel

szinte egyedül áll irodalmunkban, élénk intellektussal mutat rá a kikövetkeztetett valóságra. Az egyik póluson a valóság és a puszta cselekvés: „a költészet igazsága az, hogy benne a világ saját igazságtalanságát újra átéli, tudomásul veszi azért, hogy lerombolhassa, harcolhasson ellene”; a másikon a lírai cselekvés valósága: „Az átlibbenés játéka és a döntés felelőssége, a jelentől való szabadulás és a jelenbe való visszalépés, a ráolvasás és a boszorkányság megátkozása, a jelenlét izgága öröme és az elmúlás fájdalma, az ittlét fájdalma és az elmúlás izgalma – ez a költészet szabadsága.”

Ha a költészet ilyen szabad, akkor az esszé a szabadság műfaja, nem köti semmi, csak a nyelv, a föld és a kimondhatatlan gondolat. Ennyi Bretter György hatalma: írásainak ránk és Rá nehezedő súlya.

AZ ILLÚZIÓK KÁVÉHÁZA

Még öt éve sincs annak, hogy a napi kilencórás deszkahordás után, Lengyel József egyik könyvével a kezemben, beültem olvasni a kolozsvári Akvárium „kávéházba”. Akkor nem ismertem senkit, s ez talán fájt. Két sovány barna fiú ült le az asztalomhoz. Az idősebbik halk iróniáján éreztem, hogy valami jelentőset akar mondani, de nem értettem. Aztán elment, s ott maradtam a fiatalabbikkal; hallgattunk, ittuk a zaccos vizet... Most, hogy itt állok a Mamaia kávézóban, s Méliusz József esszékötetén töprengek, no meg régi és eljövendő „szakmaimat” számolgatva búcsúzom e fura városról, most már tudom, hogy az idősebbik Király László volt, a fiatal Molnár Gusztáv. Ösztönösen szétnézek, aztán iszom tovább a kávémat. Állunk, télikabát, gőz, cigarettafüst, nézem az arcokat, ki lesz az, akinek beszélnék, de nem értene meg. „Fölöttébb fiatalon jártam be Európát, ifjúként ismertem meg a nagyvárosokat. És rendre megismertem művészetüket, irodalmukat”^{*} – olyan természetesen mondja ezt Méliusz, mint ahogy a kerek asztal körül álldogálunk, szivarozunk. Ez az egyszerűség akkor jelentős igazán, amikor alapfogalmakat magyaráz: etika, humánus, értelem, költészet. „Igaz és hűséges tanítványok, ne engedjétek Fábryt meghamisítani! Ne engedjétek barokk vagy éppen neobarokk szoborrá merevíteni. Vitatkozzatok Vele... A jó tanítvány vitatkozik. Jól vitatkozni Tőle tanulhatunk.” Nézem a csészéket, percenként változik a tömeg, az asztal visszavedlett azzá, ami a rendeltetés: könyök, kávé és cigaretta, nem ürügy, nem üldölgélnek, sietnek ki a melegből, s nem tudhatom, csak sejtem, hogy többen ismerik Sandburg köd-füstös kötőit, mint Fábry Zoltán vigyázó szeméit. Nézem, ki nek mondhatnám el, hogy Méliusz vallomásainak egy része a legkülönbözőbb lapokban jelent meg: *Scînteia*, *Magyar Szó*, *Utunk*, *Igaz Szó*, *Előre*, *A Hét*, *Luceafărul*

^{*} Méliusz József: *Az illúziók kávéháza*. Kriterion, 1971.

– mintha a közismert tétel ellen szólna, hogy ahány szerkesztő, annyi lap, és minden lapban másként kell írni. Nem, „a hang maga vagyok én” – mondta Gábor Andor. Ő és Bálint György; ők ismerték az „illúziók kávéházát”. „Nem akarunk régi illúziók régi kávéházában élni; az a kávéház már nincs, elfújták a nagy szélviharok; ám megmaradt, ami ott emberség volt, s máig is korszerűség, romániai, magyar és európai gondolati lényeg, humánus és artisztikum. Egy más kávéházat irodalmunk számára! A mai minőségű demokrácia korszerűen európai légkörét akarjuk...” Egyik ismert szerkesztő figyelmeztetett, hogy vannak írók, akikkel „nem lehet kukoricázni”! Pedig nem is lenne rossz egy illúziók nélküli kávéházban, esetleg „tizennyolc óra-
kor, kedden”, leülni a kis asztalhoz, és Méliusszal rendre... „kukoricázni”. Mennyi mindent másképp értenénk, s talán sok mindent nem úgy írna: „Mégse lennék olyan egyedül, mint ahogyan itt, ebben a falusi visszavonultságban érzem, a fővárosban.”

A HUMÁNUM ÚTJA

1

A logika igazságot keres, az igazság logikus érveket. A humánium viszont nem egyszerűsíthető le az egyoldalú logikai igazságra, mindig a totalitás igényéből születik, sokszor a leszűkített logikai igazságok ellenére is az embert keresi, a bűnös és fenséges embert. Amikor a humánium logikai érvekre szorul, amikor valamelyik logikai rendszerrel indokolnia kell önmagát, akkor szükségszerűen léteznie kell az antihumániumnak is, ami viszont lényéből következően ezeket a logikai érveket elutasítja, nem azért, mert az érvek eleve egy leszűkített gondolatmeneten alapulnak – amit megint az antihumánium kényszerít a humániumra –, hanem azért, mert az antihumánium egyik lényege az érvelés lehetőségének a megakadályozása. Ezt az agresszivitás legkülönbözőbb formáin keresztül éri el, sőt még a humánium terminológiáját is felhasználhatja. Ebben az esetben egyszerűen logikailag nem lehet eldönteni, melyik az igazi, humanizmust bizonyító elv. Ilyenkor a humánium vagy továbbra is bizonygatja az igazát, vagy beismeri az érvelés lehetetlenségét, de egyikkel sem változtat helyzetén. Ha megszűnik az érvelés lehetősége, minek az érv? De ha érv nincs, lehet-e humánium? Az antihumániumban – épp agresszivitásán keresztül – mindig megvan a totalitás lehetősége, míg a humániumban csak ennek a vágya marad. Az igény, a humanizmus totalitása ezért rokon volt mindig az utópiával, a „ha egyszer tán” logikai ugrással. Na és, ha egyszer tán érvek is kellene! – várt a humánium. Ez a „na és”, ez a „tán, ha” – egyetlen értelme lehet egy életnyi utópiának? Nem. Értelme nem lehet, csak hite. Az értelem post festa hiszi a tényeket, a hit pedig előzetesen feltételezi azokat. Tehát e polaritásból hiányzik az idő

számunkra leglényegesebb dimenziója, a jelen. Így a klasszikus időegység megteremtése érdekében sokan a kettőt összekapcsolva: értelemmel és hittel fordulnak a jelen felé. Ezáltal elméletileg helyreáll az egyensúly, de a három időbeli tulajdonság most már egyetlen időnek, a jelennek a függvénye lesz, és csak ebben – mint „bensőség” – egységesek. Mindezekből úgy tűnhet, hogy a humánumnak szükségszerű tartozéka az utópia, vagy fordítva, hogy utópia nélkül nem létezik humánus. Ezek szerint minden olyan műalkotás, amelyből hiányzik az utópia, antihumánus, dekadens stb. A kérdésnek ez a leszűkíthető megfogalmazása már önmagában felfedi az álproblémát; a humánus nem egyszerűsíthető le az utópiára, sem a hitre, sem a puszta racionálisra. A humánus nem az érvekben, hanem a művészetben jelenhet meg, mint leszűkíthetetlen totalitás. Ezért lehet a történelem a tettek és érvek sorozata, míg a művészet a humanizmus története. Az érv és a humánus csak akkor vált ellentmondássá a művészetben, amikor ezt az antihumánus kikényszerítette. Ebben az okfejtésben elképzelhető egy olyan helyzet is, amikor a humánus látszólag elveti az érveket, hogy lényében továbbra is megőrizhesse azokat. Levetkőzi, nincs szüksége a leszűkíthető érvekre, nem bizonygatja, hogy ő „is” humánus, hisz tudja e bizonyítás abszurditását, érzi az érvek groteszk vigyorát. Vajon ezzel feladta humanizmusának lényegét? Nem, csak az utópiát vetette el. Hite ezáltal megváltozott; csak post festum hisz az utópiában. Az ilyen művészetet már egyetlen érv, egyetlen vágy sem kényszerítheti arra, hogy az utópia lehetőségéért vagy egyszerűen a harmónia igényéért lemondjon a humánus és antihumánus érvtelen paradoxonának az ábrázolásáról. Ez a művészet nem szorul védelemre, érvekre; de örökké kiszolgáltatott: utópiát kérnek tőle számon, és szégyenkezve, tagkargatva mentegetőzik, hogy „nincs nekije olyan”.

Tehát kezdetben volt az érv.

Ezek után, remélem, érthető, miért tartom Méliusz József *Sors és jelkép* című regényét* érv-regénynek egy érv-lehetőségű vitában. E regény két alapeleme éppen az érv és a szorongás. Szorongás a humanista vita lehetőségéért, az érvek megőrzéséért, a bizonyítás már-már utópisztikus hitével. Itt az érv évszázadok ember-séges törekvéseivel, vagyis a múlt elemeivel sugallja a jövő biztonságát a szorongásban. A beigazolt szorongás félelemmé változik. Minél tisztábban csillognak az érvek, annál értelmetlenebbül tör rá a humánus lét-bizonytalan szorongása. A biztonság, az érv a humanizmus félelmében válik bizonytalanná. Ez a paradoxon az olvasó tudatában konkretizálódik, s az író talán éppen ezért nem mond le az érvekről. De feltételezhető az is, hogy az író a paradoxont feloldhatónak véli, ezért őrzi meg az érveket. Ilyen értelemben feltétlenül rokonságot fedezhetünk fel Sütő András legutóbbi úti jegyzetei és a *Sors és jelkép* között. E művekben az érvek mindig egy adott politikai helyzetből indulnak ki – és ennyiben kordokumentumként túlhaladhatóak –, de válaszaik az általános humánushoz vezetnek el, ezért örökké érvényesek. Mivel minden érv önmagában hordozza a „túlhaladás” lehetőségét, ezért sokan lezárt történelmi tényként szemlélhetik ezeket az alkotásokat. Nem állítom azt, hogy Marosi Péter kizárólag így értelmezi, de furcsa, hogy egyik cikkében Méliusz könyvét egy mellékesnek tűnő mondattal ilyen távlatba helyezi: „Hogy hát mi mindent megtalálhatunk benne, amit ma iskolákban és szemináriumokon tanulunk, és hogyan formálódtak mai iskolás igazságaink valamikor – sorstragédiákban.”**

Ez a művészetén kívüli érv megkönnyíti a meghaladható érvek elemzését, de általánosításával – a kordokumentumok közé sorolva – kiszakítja a művet

* Kriterion, 1973.

** *Utunk* 1293.

a műelemzés szférájából, aminek elemzésére most már a történelem-tudomány és az ideológia hivatott. Így válhat irodalomtörténetivé az irodalom. Ezzel az észrevételemmel látszólag ellentmondásban van az előbbi megállapításom, hogy e művet „érv-regénynek” neveztem. Miért? Nincs minden regényben érv? Az érvek leszűkítik a regényt? – Mielőtt e kor-determinációs álproblémán eltöprengenék, megjegyzem, hogy a *Sors és jelkép* nemcsak a klasszikus regényszerkesztéstől, hanem a Joyce, Kafka, Proust neveivel jelzett „modernektől” is különbözik. E regényben nem a szereplők cselekednek, hanem az érvek szenvedik el a cselekvést. A helyzet feloldhatatlanságának csak a tükre a szubjektum, nem a cselekvője. Többszöri determinációja (történelmi, nemzeti) emberivé éppen az érv egyediségével válik: a humanizmus szorongásával, félelmével. Félelem az Antihumánumtól! Ez viszont már megint érv, behelyettesíthető szubjektummal.

3

E mű művészi nyitottságát egyszerűen az érvek jelenléte még nem igazolná, még akkor sem, ha tudjuk, hogy maga a történelem is „nyitott”. Az érvektől a művészetig vezető hosszú úton még elveszhet a művészet. Az érv mindig alkalmazkodást, a változót is jelenti, míg a művészet az érvek mögötti állandót, az emberséget. E regényben fordított viszony van, az érv az állandó, és a helyzet, az emberi szenvedés a változó. Ez sugallja a paradoxon mögötti hitet: van a szenvedés mögött állandó, valami biztos, még ha nem is látszik. Ez pedig külsőleg szemlélve nem a logika, hanem a hit kérdése. Hogy ez sohasem válhat utópiává, csak az érvben, az teszi korthű regénnyé a cselekményt. Az érv a cselekmény során megmarad önmagán belül, nem válik misztikusan teljhatalmúvá, sorsot és cselekményt egyaránt leszűkítővé. Mindvégig megmarad a kezdeti polaritás alaphelyzete. Ezért tanulságos a Függelék, amely e könyv sorsáról vall, de egyúttal az érvek sorsát is jelzi. A művészetet nem

lehet elítélni, de a konkrét érveket és a szubjektumot igen Ezt is csak az antihumánus teheti meg, ha megszűnik az érv-vita lehetősége.

4

Amikor Balogh Edgár *Intelmek* című könyve megjelent, magánjellegű beszélgetéshez illő naivitással megkérdeztem, hogy a *Hétpróba* hagyományát elfeledve miért csak a következmények nélküli érvek vannak jelen a könyvben. – Mit akarsz – kérdezte, kérdéses őszinteségét mérlegelve –, azt írom meg, amit Déry, Lengyel József és annyian mások megírtak már?! – Az utóbbi évek irodalmát, és különösen Méliusznak ezt a regényét olvasva látom az igazolását annak a közismert ténynek, hogy senki sem írhat meg helyettünk semmit. Vagy megírjuk, vagy kimondatlan marad, és feloldhatatlanul fáj, mint a bentrekedt líra vagy a paradoxon. Hit és utópia, érv és ellenérv csak úgy kerülhet a csillagok elé, ha művészetté változik, emberivé lényegül. És valahol az érvek e nagy körforgásában mindenkinek megvan a maga rész-igaza, Nagy Istvánnak a szenvedés, Németh Lászlónak a kultúra, Illyés Gyulának a malomkő-asztalnyi összetartozás, és mind ott ülnek Európa járdányi emberségén B. Nagy Lászlóval, szemben a csillagokkal. Szemben a csillagokkal – ez Méliusz regényének utolsó fejezete, szemben a háborúval, „mivel háború és Hatalom azonosak egymással”. – Kozmikus balek vagy! – mondta B. Nagy László, és igaza volt. Valahol mind kozmikus balekok vagyunk emberi vágyainkkal, eszmei emberségünkkel, egyedül a művészetünk több ennél. Művészetünk, még ha az csak utópiánkról, érveinkről szól, akkor is. E művészi és emberi élmény paradoxonának megértéséhez segített hozzá Méliusz József régi és mégis új könyvével.

REGÉNY VAGY ÖNÉLETRAJZ

A végső számvetés kényszere mindig ítélet, még ha tagadjuk, akkor is. „Ítélet nincs” – írja Déry Tibor, s ezzel máris ítélkezett. Az utolsó kétely, az utolsó bizonytalanság – megannyi ítéletté, vádló, kategorikus felszólítássá szilárdul. „S ha végső számvetésre állnék ki ma vagy holnap? Nem fogom megtenni... Minek?” – áll meg Déry, de a választ Táncsics már száz éve elküldte: „Mert reám senkinek sincs szüksége... de lelkemen valami súly fekszik, és e súlyt le kell onnét hengerítenem, ha életembe kerül is.” (*Ceglédi levelek*) És a hetvenen felüli író kiballag a ceglédi piacra, hogy „orvosolja... mindazon bajokat, mik a népeket nyomorgatják” – vásárra viszi könyveit. Évszázadok óta állnak öregek a piacon – tétova mozdulatai –, kinek van szüksége a műre?! „A nép már oszladozik, a vásártér ürül, csak egy vevő kérdezte, hogy van-e halottas könyvem, azt szeretne venni”.

De: „Az időt nem lehet becsapni. Az idő maga a kikezdhethetetlen, meghamisíthatatlan, megvesztegethetetlen valóság. Az idő a valóság ítélő igazsága” – figyelmeztet Fábry Zoltán, s úgy tűnik, ettől még Nagy István mozdulata is bizonytalanná válik: „Megtetem-e minden tőlem telhetőt, amit e nagy megrázkódtatásokat hordozó században minden becsületes, igaz ügyért kiálló írótól elvárunk?”

*

Feleletként több mint harmincnyolc évi irodalmi munkásság és különösen főműve, az önéletrajzi regényéből megjelent kötetek^{*} faggatható bizonyíték, válaszváró ítélet. Sokan úgy vélik, hogy minden önéletrajzi írás jó, mert tényeket sorol fel, s a tények hitelesek, igazak. Ez, bármennyire humánusnak tűnő

^{*} *Sáncalja*, 1968; *Ki a sánc alól*, 1969; *Hogyan tovább?* 1971.

érv, nem lehet alapvető kritériuma a művészetnek, sőt még a regényirodalomnak sem, annak ellenére, hogy e két tényező szükségszerű tartozéka a XIX–XX. századi realista prózának. Az önéletrajzi regény lezárt cselekménye már eleve holt emlékezéssé súlylyeszténé az ismeretlen részleteket is, ha a műben nem volna távlatot jelentő folytonosság. Tények, elvek, magyarázatok sorozata még nem varázsolt egyetlen nyomtatott írást sem regénnyé. A regény már új valóság: a szelektált tények művészi valósága.

Nagy István főbb művein észrevehető az örök írói alapidilemma leegyszerűsítése: vajon az irodalom pusztán elvek kinyilatkoztatása néhány illusztratív példán keresztül, vagy az elvek helyességének motivációja? A leegyszerűsítés mindig álproblémához vezet. Az elvek megfakulhatnak, tartalmukat veszíthetik, sőt szembe kerülhet velük maga az író is. De a műalkotás örök. Mennyivel elevenebb és igazabb például Nagy István József Attiláról írt kis könyvében (*József Attila új népe*, 1945) az alábbi rész: „...a bőségesen kicsorduló gyermekkönyvekkel sok-sok műalkotás megy kárba. Aki nem sírhatja ki magát kedvére, annak szívében megkövesednek a könnycseppek, s egész életén keresztül keresheti azt a csodaszert, amivel cseppfolyóssá oldhatná a lélek burkai alá fagyott érzelmeket...” – mint az ezután következő száraz elv: „Nem adhatnak a munkásifjúság kezébe egy ilyen lumpenproletár szellemet árasztó költeményt” (a *Tiszta szívvel* című versről van szó), vagy tovább: „Hatottak rá az antik kultúrák éppúgy, mint a polgári vagy a legújabbkori. Még viaskodik velük...” (Miért viaskodna József Attila a kultúrákkal, a valóság helyett!?)

A hitek csak a dogmákig élnek. A dogma már nem hozhat létre önálló, szabad művészetet, csak illusztrációt. A szavak valóság-fedezete: az élő hit bizonyítéka, létszükséglete. Nagy István hitének fedezete – szenvedései, élete. Szavai sokszor megkoptak, tartalmuk elhalványult a sokszori banális kontextus miatt, hite mégis megrázó, örök – mert ereje a szenvedés. És

van-e valaki, aki a *Sáncalja* után ezt tagadni meri?
„Azt hittük: na, ennél alább süllyedni már valami temetőszéli jeltelen sírgödörbe sem lehetne, hogy szegénységnek és a nyomornak is van egy olyan alsó határa, melyen alul csak az állat ha kibírja valameddig. Mi kibírtuk tovább is, de ki látta azt akkor előre?”
Míg századunk más, szerencsésebb írói a tehetségük mellé hatalmas könyvtárakat is örököltek – Sartre egész gyermekkorát a könyvtárszobában tölthette –, addig mások csempészárúként jutnak a kultúrához. Elég feladat lenne egy életre, hogy összeszedjék a minimálisat, nemhogy el is olvassák. Ezért mondhatja Nagy István is nyugalommal: „Mikor írni kezdtem, nem volt egészen világos előttem, mi a különbség novella és regény között.” (*Íróavatás*, 1961) Mi marad ilyenkor hátra? A becsületes problémafelvetés.

1957-ben írja: „El kellene mondanom egész megírásra váró önéletrajzi regényemet. .. hogy érzékeltetni tudjam, mit jelent számomra a szovjet népek négy évtizede kivívott forradalmi győzelme.” Pontosan tizenegy év telik el, s megjelenik az önéletrajz első kötete. Egy év múlva a második, s rövidesen megjelent a harmadik és a negyedik is. Az emberek élete sosem igazolhat egyetlen tételt; az önéletrajz igen. Többek közt ez is különbség a regény és az önéletrajz között. Így az első kötet sokkal közelebb áll a regény fogalmához, a második kötet tételek megregényesített változata. Részleges kordokumentum.

„...jobb író lehetnék, ha emlékezőtehetségem jóval élesebb volna” – írja az *Íróavatás*ban két évtizeddel ezelőtt. A *Sáncalja* nem ezt bizonyítja. Legapróbb részletekre is emlékszik, önéletrajza első kötetébe újra beépíti novelláit, most már a hiteles történettel, a második kötetben pedig az *Ellenzék* 1920-as évfolyamaihoz, fényképekhez fordul emlékeztető dokumentációért. Olyannyira emlékezik és emlékeztet, hogy mind a két kötetre jellemző a túlrészletezett leírás. „Lehet, hogy aki e sorokat olvassa, türelmét veszítve lapoz odébb, minek ennyire részletezni ezt a nyomorúságot. Csakhogy nekünk azokban a napokban ezek a részletek az életet,

megmaradásunkat jelentették.” A nyomor, a szenvedés részletezése, hacsak nem valamilyen patológikus önmutogatás, senkit sem untat, a fölösleges részletek viszont szelekcióhiányt árulnak el. A szelekció tudatos vagy véletlen csökkenése szerkesztési zavarokat okoz. Így a legíróbb részleteket néha egész hatástalan fejezetek követik, csökkentve a mű hatását. „Anyám ugyanis egyre gyakrabban állított haza finom ételmaradékkal, s néha pénzzel is. Azt hittem, koldulásra adta a fejét. Csak később tudtam meg, hogy pártfogói még a nyomor-részságából is hasznot tudtak kifacsarni. Félkarjával odatették padlót súrolni, parkettet vikszolni.” Vagy: „Édesanyám ... – mosott! Jobb karjának csonkjával leszorítva tartotta a beázott szennyest, a ballal meg a teknő oldalára dörzsölte. A kicsavarásnál az összefogott ing alját foga közé vette s a ballal csavarta...” Ilyen leírás után, amelyből világosan kitűnik Nagy István ereje a hiteles tényanyag-közlés (s amit legjobb írásai-*ban, a Külvárosban, az Egy év a harmincból* című regényében s számos novellában művészi rangra emel, vagy egyszerűen felsorakoztat szociológiai kísérletében, a *Bérmunkásokban*) – ilyen megrázó kordokumentumok után következik a XVIII. fejezet, amely nemhogy elmélyítené a hatást, vagy ugyanezen a szinten új élményt közölné, egy túlrészletezett almalopással, akkori érzései utólagos magyarázatával megtöri a lélektani egységet, s a feszültséget kis álcsatornákon levezeti. Nem szűri ki a csupán megtörtént voltokban fontos, de az egységes mű szempontjából elhanyagolható leírásokat.

Csökkenti az írás esztétikai hatását a sok fölösleges magyarázat, motiváció. (Például: „Most csak átteszem első személybe az egészet, kihagyom az apróbb részleteket... s apám beszédmodorához igazítom azt, ami az említett novellaváltozatban kissé katonásabban hangzik; beillesztem továbbá azokat a közbeeső fejleményeket, amelyeket a novellában mellőztem.” Ezt az olvasó, ha olvasta a novellát, úgyis észreveszi, ha nem olvasta, akkor meg éppen fölösleges.) Gyakran leszűkíti a pszichikai-alkati tulajdonságot valami racionális motiváció-

ra, amin érzik, hogy szintén utólag kényszerítette rá akkori magatartására. „Ébredező munkásönérzetével magyarázza például, hogy gyermekkorában nem tudott lopni, kereskedni. A magyarázat helyettesíti az ábrázolást – így a műben leszűkül az ember. Egydimenziós kategóriává válik.

Ahhoz, hogy harcolni lehessen értük, le kell egyszerűsíteni a problémákat. Aki ezt nem teszi, az csak szenved, de ebből a szenvedésből születhet igazi művészet, mely hatásában talán nagyobb, mint az elvek pusztá hangoztatása. Az önéletrajz első kötetének néhány fejezete épp ezt igazolja, szemben a második kötet inkább tanulságos idézet- és magyarázat-gyűjteményével; az író, aki a húszas években újságot „elvből nem olvasott”, most az *Ellenzék* hasábjairól vett idézetekből állítja össze a kor politikai képét. Megjelennek a jelmondatok: „Mind aki kisajtolta dolgozó, ott legyen”, s a furcsa irónia: „Felmentettük Nagy Domit fél napra az osztályharc alól”, vagy: „az a fő, hogy kibírjuk a flekken osztályharcos szagát”.

Nagy István önéletrajzának közel ötszáz oldalas harmadik kötete az első kettőhöz viszonyítva kevesebb, mindössze hat év eseményeit tartalmazza (1928–1934). Az első kötet nyomorának és a második „öntudatra ébredésének” ez a könyv nem szintézise, de továbbfolytatása. A nagyon helyesen kiválasztott cím (*Hogyan tovább?*) állandó feszültséget teremt, nemcsak a könyv olvasása közben, hanem azután is. A cél ugyanis már biztos, csak épp a „hogyanon” múlik az elérése. S ez sokszor olyan megrendítő, hogy maga a főhős se veszi észre. Börtön, kivizsgálás, cenzúra, elkobzott könyv más szavakkal egyenrangú szóvá válik e rokonszenves cselekmény során. Az első kötet naiv szenvedő hősét a harmadik kötetben már új tulajdonságok jellemzik: magabiztosság és a parancs végrehajtásához szükséges feltétlen engedelmesség. Ez a harci etika kizárja a megalkuvást és a kompromisszumot, de szükségesnek tartja az engedelmséget a cél érdekében. A hősből e kötetben lesz író, s ez épp olyan nagy feladat számára, mint

a munkanélküli bútorasztalos-inasnak az ácsmesterség. Alapos körültekintéssel s valami olyan biztonsággal fog neki, amilyenre csak a szükség indíthatja az embert. Célja az ideológiai tanítás, cselekvésre ösztönzi. Ez a cselekvő szándék átmenti a legkilátástalanabb helyzeteken, s olyan optimizmust kelt, amilyent csak a romantika és a nyomor túlkompenzálása szülhet. Nyomon követhetjük az író olvasói fejlődését is: Dumas, Zola, Gorkij. Érdekes fejtegetéseket találunk arról a csömör-ről, amit a *Germinal* és *A Patkányfogó* olvasása után érzett az író. Könyvelményei elégedetlenséggel töltik el, s a kudarcba fulladt „avantgarde stúdiószínház” is, amelyet az ő Munkás Segély-beli elnöklete idején szerveznek a tagok, inkább bosszantja, mint lelkesíti. Ez a hiányérzet döntően kihat írói pályájára. A továbbiakban mindig az elsődleges feladatokra koncentrálnak: tudja, ezt kell tenni, mert elvtársai is ezt látják helyesnek. „Így hát néhány nap leforgása alatt ideiglenesen ismét szabadlábra kerültem, a tárgyalásig. – Hányadik is ez már? – számolgattuk a feleséggel.” Nem tudták megállapítani. Nem is fontos, olyan természetesnek tűnik e cselekvés során a börtön, mint az öccsének, hogy nincs örök nyár, s fújhatnak a „hideg plattenre”. „De hát én meddig bírom, meddig bírhatja az ember? Ha a csúfos éhenhalást nem választja, valami szégyenletes megalkuvás nélkül aligha bírhatja...” Ez a pillanatnyi tűnődés emberi mélységek felé vezetne, de célja nem a lelki vívódás ábrázolása, hanem a cselekvésé, amelyben a „tovább” a döntő, s a „hogyan” csak szónoki kérdés – hisz tevékenysége lineáris, kizárja az útvesztőket. Ez önmagában hordozza a pozitív hős eszményét, amelyben elítéli az „egyéni hősködést”, s nem az erkölcsi mérlegelés, hanem a pontosan végrehajtott feladatok révén válik eszményképpé.

„Csak a valóság és az erkölcs maradéktalan egyezése adja, mondja és hozza az igazságot” – írja a távoli harcostárs, Fábry Zoltán, aki legutóbbi köteteivel szintén itt áll Nagy István, Déry Tibor, Lengyel József, Németh László mellett a Táncsics leterített újságja mögött.

Valóság? Oly korban, mikor a börtön dicsőséggé válik („...egyszer valamikor miattam is bezörget vajon a rendőrség? – írja Nagy István önéletrajza második kötetében. – Sokáig kellett a válaszra várnom. Ki kellett azt előbb érdemelni.”), oly században, mikor az emberek utólag már arra is legyinthetnek, ha megszűnnek az iskolák („Elvégre mi hasznom volt nekem az 1200... iskolából, ha én az ötödik elemitől háborús nyomorúságunk miatt kénytelen voltam kimaradni?”) – a két világháború között Nagy István csak egyet tehetett: „Gyorsan-gyorsan akartam befejezni írásaimat, legyenek készen, mielőtt letartóztatnak” (*Íróavatás*). Ez Nagy István erkölce a második világháború előtt.

Ezt a szigorú erkölcsi alapot várjuk az elkövetkező kötetektől is. Várjuk napjaink kordokumentumát! Amíg ez nincs, addig csonka ez az etika.

MADÁRJÓSLAT

Ha egy spártai gerontát a rómaiak meghívhattak volna madárjósna, az valószínűleg éjszaka kezdte volna a munkát, amikor még se égtáj, se madár nincs, nem hajnalban, mint ők. Mert csak hatvanévi erkölcsös múlt után lehetett valaki geronta, s így már nem tanácsolhattott akármit, csak ami léte summája volt: erkölcsi igazat. Mondom, ha egy bizarr történelmi tévedésből augur lehetett volna a geronta, akkor bizony belehalt volna jóslatába és tapasztalatlanságába. Cicero írja Fabius Maximus hadvezérről a *De senectute* című, máig is talán a legszebb öregekről írt védőbeszédében, hogy ő „azt merete mondani, hogy minden, ami az állam javáért tétetik, a legjobb auspicium mellett történik; ami ellenben az állam érdekébe ütközik, annak az auspiciumok is ellenszólnak”. Ezzel a római auspicium, a madárjóslat s egyben ugyanaz a jel több értelművé vált.

Tíz vadgalamb röpül, íme,
napnyugatról keletnek!
Elöl az az egy, és
mögötte az a kilenc.
De vissza már
csupán ez a kilenc fordul,
s elmarad az az első.*

És felmegy hajnalban az augur, dél felé néz, botjával kettészeli, majd négybe hasítja az eget, s befedett fejjel várja a feleket: ami bal kéz felől jön, keletről, kedvező, ami nyugatról, kedvezőtlen. Ez így volt egy darabig, amíg az augur többé nem délre, hanem északra fordult hajnalban, így osztotta az eget négybe, s a jelek megváltoztak. Ez azt jelentette, hogy az augur léte már bizonytalanabb, de még volt egy menedéke: – a figyelés feltétele, a teljes csend és derült égbolt!

* Szemlér Ferenc: *Madárjóslat*. Eminescu, 1971.

AUGUR
mondd, micsoda jel ez?
Micsoda a te
AUSPICIUM-od? Beszélj!

És nagyon figyelte Secundus, mert tudta: „ha ő ki-
múlik, nem lesz senkim, akitől valamit tanulhassak”,
így óvatosan véste, betűnként a nevet; sokkal óvato-
sabban, mint maga Fabius, akinek gúnyneve Cunctator
volt, de mégis legyőzte Hannibált. Secundus nem győz-
het, ő csak vés, és „Századokra szól e kő”.

Nos mennyire jutottál
sírköveimmel, ó
Secundus?...
...
Hogy mertél hozzákezdeni
megkérdezésem nélkül ehhez
is? Hiszen
e melléknév csúfságom volt
csupán! Azért
mondtam magamról én először
s mások is
utánam, hogy CUNCTATOR,
mert az életem
kezdettől fogva óvatosság,
félelem
és tétovázás volt. És csupa
habozás.
Menekvés minden tett elől,
határozott
szavak s taglejtések elől!

Fabius tétovázását győzelme hitelesítette; sírköve mégis
rádöbbené, hogy a jelző, amelyet kiérdemelt, s
amellyel nem törődött azelőtt, most alaptalan, értelmet-
len, kegyetlen? Igen. De: „Vésd tovább bátran a töb-
bit is! Oly mindegy már nekem.” E szavakra Secundus

kezében megáll a véső, mert megdöbben a hallgatás,
a visszafojtott érv.

Nehéz

ha az ember öreg már.
és telnek az évek, s ő semmi egyéb
nem jó már csak éjjeliőrnek.

Jó, jó – gondolta Secundus –, de te idős vagy, s ol-
vastad Cicerót, minek idézzem: „Ámde hát az ifjú re-
méli, hogy sokáig él, s az öreg ezt már nem remélheti.
Esztelenség remélni. Mert van-e nagyobb dőreség, mint
a bizonytalant bizonyosnak, a hamist valónak nézni?...
Amaz sokáig szeretne élni: emez immár sokáig élt. No-
ha... mi az ember *soka*?” – A sok: egyetlen perc iga-
za-etikuma dönt majd a jóslatok hitele mellett a sírkö-
vek és a „Future Street” világában. Szolón Peiszisztra-
tosz türannosz, amikor ez tőle kérdezte, miben bí-
zik, hogy neki oly vakmerően ellenszegül, ezzel vála-
szolt: öregségemben. Nem életmű, de sokszor egyetlen
szó az, amit polcra raknak az emberek. És az esztéti-
kum? Az sem mindig a terjedelemben, hanem – Ber-
zsenyi szavaival – „poétai harmonisticában” őriz, em-
lékeztet.

De nem szánom ezt a tört –
szírom-sors-váró sima bőrt,
melyen a nyár, a kék
hegyi égbolt visszfénye ég,
s láng-tükrözése a szem
édesdeden
pihen.

Ahogy Szemlér Ferenc utóbbi éveinek ez a verskö-
tet a kinyomtatott összegezője, magyarázója és tanúja,
úgy e kötetnek is a fent idézett pár sorral induló verse
– *Rezet és aranyat* – a legárnyaltabban megfogalma-
zott lélek-nyomjelzője: tudás, amely látja a bőrben a
port, a földet, „hogyan szinte felüvölt / a test mélyén
az iszonyat” – és látás az ellenpontja:

holott csupa öröm,
amint szép, száraz, tiszta
bőrödön
élő rezet, lüktető aranyat
önt szét a nap.

E kettő közti ellentmondás oka a szájalomnak, a borzongásnak, amit még a „harmadik sín pár mentén” érez a hazatérő, holott a réz élő, az arany lüktet, de ezt már csak a nap önti szét száraz, tiszta bőrödön, innen az öröm, hogy még a szem édesdeden megpihen. het e természeti csodán. Színdinamikája Csontváryt idézi, akiről ő maga így ír:

Örvénylésében az idő
s a tér
széjjelszakad,
mint valami vad
csoda,
melynek soha
nincs vége, hiszen
össze-összeér
megint.

„Én, részemről – s ez megint Cicero –, valamint az ifjút, kibem van valami öreges: úgy az öreget, kibem van valami fiatalság, becsülöm, aki ezt követi, testben öreggé válhatik, lélekben sohasem lesz az.” Ezért nem paradox Szemlér felkiáltása: „Gazemberek, agg hazugok, idült csalók – egyetlen szavatókat sem hiszem el!” A leegyszerűsített, megszépített „hajtani közös idők” ellen maradt fiatalnak:

Szemem éles. Minden
hangotok hallom.
Ezért utállak benneteket.
Közöm
hozzátok nincs, ti aggok!

Ha egy kamasz írta volna e sorokat, sértő lenne az igazságtalan általánosítás, de ez a kötet olyan ember műve, aki már a puszta napsütésnek is örvendeni tud, aki tudja hogy az öregektől várja Secundus a tanácsot, ítéletet, szavazatot, ahogy Homérosz írta: „Mint öregek már ők nem mentek a harcra, de tudtak szólani jól.” S talán ez ma a kopja, nem a versenyfutás.

A magasban
madarak szárnya se moccan.
Csak a levél
lebeg le egymagában.

Mi lesz ebből, augur? Mondd, micsoda jel ez? Vagy ez a „jeltelen magány”, ami véd, amíg a jóslatra várnak, mert tudatlanok, hitetlenek, valami barbár jóslattal akarják feloldani lelkiismeretüket, az eget nézik, hogy ne lássák tetteiket, de hiába nézik, mert nem láthatják „azt a sötétlő / karcsú madarat / a fagyott januári táj fölött, a fagyos januári / ég alatt”, csak a lehellő leveleket, ami ellen nem véd senki, mert:

Utána tág
odafent
a csend

Secundus tudta, hogy az nem a magány, amikor állsz a kertkapunál a júliusi melegben, s nem jön senki, hanem ha ott állnak mind, s szavad mégsem értik. Mondd, augur, milyen a magány?

Tör a magány sziklája.
Mar a magány keselyűmadara.
Az égő ég neveti magányom.

És te ezen meglepődtél? Nem. Tudtad nagyon jól, mit vállalasz: – „Az ember elemi jogát a levegőhöz, a vízhez, az éghez.” – No meg a hitet, hogy te érteni fogod a jeleket.

csak éppen
én gondolom, hogy egészen
más, amit itten
feljegyeztem a tárgyak
arany tükörére
s más, amit értenek ők, a
drága barátok.
Évek telnek el így.

Beszéded őszinte, egyszerű, de visszhangot nem a
Dodekanészosz szirtjei, nem a Szporádok vernek, csu-
pán kincsed, „egyetlen csodakincsed: a vér”. Hogy ez
milyen jel, augur, Secundus meg se kérdi tőled, csak
vési tovább a neved, hisz te mondád:

egyszerre magától
mind kiviláglik a régi
egyszerű rejtély. –
S hogy valaha másként lehetett
magyarázni,
nézegetői csakis azt csodálják.

Azt, akit megcsap a „görög álom szülte istenek mo-
dern illata”, s szeme a magassághoz, távlatokhoz szo-
kott, a madárjeleket sem téveszthette el, mert arról
csak ő vallhatott bizonyosat, s e vallomás: múltja, je-
lene, minden vád, elhallgatott érdem, szigorú mentség
a bizonytalan jóslat mögött; hisz jól tudja, nincs „Sacra
Avis”, se „Malo Avis”, de az augurnak jósolni kell. S
ha tíz vadgalambból egy többé vissza nem fordul, mi
lesz, Secundus, mi lesz akkor?

Kavicsaim
hulló kérdéseire egy
ízben sem maradt el a korom
s szurok
mélyeiből feltörő felelet.

SZILÁGYI DOMOKOS OSKOLÁI

A halál vigasza nem a halhatatlanság, mint ahogy pusztulásra sem vigasz, ha túléljük. Elpusztult kultúrákban nem a vigaszt keressük, hanem a gondolatot, s a gondolat nem vigasztalható. A megvigasztalt gondolat – becsapott gondolat.

És hogy lehet, ó hogyan is lehet úgy vigasztalódni,
hogy azért ne felejtünk?

Talán ezzel a kérdéssel kezdődik Szilágyi Domokos kötete*, a többi vers csak készülődés, ígéret, kudarc. A versei valahogy szétválnak, mint a vigasz és a gondolat. A vigaszt elfelejti, a gondolatra új és új sorokban visszatér, s ez az a belső kényszer, ami a gondolatot eljuttatja végső formájához – az eredeti formátlansághoz. Szilágyi költészete mindaddig, amíg a remény, vigasz és magyarázat igényével szól, reménytelenül egyhangú, csak mihelyt „anyag és eszme közt a félúton” magunkra hagy, akkor éljük át asszociációit.

Meztelen arcú emberek jönnek szembe velem
felhőket hasogat késpenge szemem

– olvassuk a 19. oldalon, és sejtjük, hogy az ilyen gondolatot-vesztett sorok, hites közhelyek költészetének első iskolái. Ezekről szenvedhetett annyit, mint később a régi gondoktól. Megírni, kiírni, elfelejteni – ha már elhallgatni nem tudta, ez lett első magistere. „Jobbra szerződünk mindannyian, / csak épp ki kell csikarni a jobbat – magunkban belül is, kívül is –.” Persze, persze – bosszankodunk, és tovább várakozunk a gondolatra, de ilyen sorok következnek:

* Szilágyi Domokos: *Sajtóértekezlet*. Kriterion, 1972.

s aki mégis örül,
hogy itt lehetett
köztetek, célszerű meszesgödörök,
tervszerűtlen szerelmek,
nagy eszmék árnyékában
egy a kicsi emberek közül.

Vagy:

Megpaskolni az újszülött ház arcát,
körülurrogni a téglarakást
.....
Ezt csinálja utánuk valaki!
Súlyosakat álmodom ébren
Füldözöm a lét vérében

Diadalívet építetek neked
békéből
úrhajókból
gyermek mosolyából
jókedv-rügyekből
atomreaktorokból.

E játszi szavak alatt gondolat-szakadékok tátonganak. Az érzelmi élménytelenség a közismert tárgyakban keres menedéket, azonban az élmény és e tárgyi világ között más kapcsolat nincs, mint a kor, amelynek szónoklata ildomosnak tartotta a meszesgödörtől az atomreaktorig minden „valamirevaló” szó jelenlétét. Hogy ez alól még Szilágyi Domokos sem kivétel, ezt a fenti idézetekben láthattuk.

A második iskola: az énközpontúság. Tudatosan vagy nem, de megpróbál kapcsolódni a „kész” tárgyi és eszmei világhoz, tehát mindahhoz, ami tőle függetlenül létezik, amit jobb híján kötelezőnek érez:

földközélbe kerül a menny,
a földre száll a túlvilág
és föld alá a félelem

és önműködő gépsorok
gyártják már az üdvözülést –
nénikék, koros férfiak,
ebben hinni, az sem kevés.

Amint az idézetből látjuk, ez a kapcsolat külsőleges,
deklaratív, hitelét veszíti, és így csak egyetlen groteszk
következtetéshez vezet:

Én játszom ugyan,
de ti
vegyetek komolyan.

Ekkor még mindig kísért e furcsa azonosulás lehető-
sége, de már tudja, hogy „a világ / rútul elbánt vele
és aztán / cserbenhagyta áldozatát”. Még egy követ-
keztetés:

Elhallgatok. Ti játsszatok.
Én majd őrzöm a látszatot.

Olyan hit, amiben nem hihetett, olyan megoldás, amit
nem választhatott, groteszk kifakadás, fájdalom, és
minden kezdődik előlről, de most egy számára sokkal
tágabb térben – önmagában. Sajnos a gondolat még
mindig csak önmagát vigasztalja, és nem éri el a költé-
szetet. Addig, amíg a gondolat önmagában önmagát vi-
gasztalhatja, reményt kelthet, és azt a külvilággal ma-
gyarázni is tudja, amíg az Én csak a belső végtelenben
létezik, és ezért a „világ” a hibás, addig a túl egyediben
és túl általánosban elvész a tragikum.

Ah, a Világ! Rohadt dolog.
Nem érdemli meg az Igét. Engem se. Lámcsak, eddig is
megvolt NÉLKÜLEM! s az Ige, az én Igém nélkül!
Hát meglesz ezután is.
Úgy kell neki. S úgy kell nekem!
balek! kis hülye! naivista!

Ez pedig a fecsegés nehéz iskolája. Nehéz, mert visszaut, megöli a gondolatot, kiirtja a költészetből éppen azt, amit a magába zárt szellem hozhatna, a megfogalmazást. „Ha a dolog maga tudva van, nem kell a szavakkal erőlködni” – írta Aurelius Augustinus. Könnyű volt neki – mondhatnánk, de könnyű nekünk is, hisz a ki nem mondott szó is ismerős a kortársaknak. Csupán a művészet lesz szegényebb egy gondolat-
tal, csupán az „emberiség”, a „világ” – mi nem, mi halálunkig gazdagodunk a ki nem mondott szavaktól. A második magister ezért tévedhetett nyugodt lelkiismerettel:

Most érzem a Végtelent, s tudom, hogy központja Én vagyok.

A végtelen „központja” – még ha heroikus póznak is tűnik – statikus állapot. Innen a többszörös determináltság és tehetetlenség érzete. Ebben a helyzetben a „vágy” az egyetlen mozgás. Az énközpontúság tehát olyan következmény is lehet, amely nem önmagára vezethető vissza, hanem a „végtelenre” (= Világ, ember, emberiség), és a pillanatra, amelyben az egyértelmű szavak nem konkretizálódhatnak, hisz kimondhatatlanok. Ebben a helyzetben az idézetek, a már kimondott gondolatok hangulati válogatása közelíti meg legjobban azt a tudati, érzelmi állapotot, amelyben a költő vágyait szenvedti. Ugyanaz a magister figyelmeztette arra, hogy a groteszk önmagában a legjobb esetben is csak nevetséges, de nem juttathat el a művészi élményig. Ezért csak a tragikus groteszk elemeket válogatja ki, halmozza, és úgy szerkeszt, hogy a gondolat visszanyerje eredeti, megdöbbentő vizualitását.

A harmadik mester volt a kinevetett, megtagadott, meggyászolt, de elérhetetlen eszmény: megtanította a virágénekekre és arra a szóra, hogy Szép. Angolul, latinul szólt hozzá, és megtanította úgy magyarul, mint kevés költőt irodalmunkban:

ajkad mögött piros szegfű
szemed öblén fehér rózsák
rugdald vérem piros öröm
nyugtasd lelkem fehér jóság

És megtanította ilyen gyerekmondókákra:

Csigabiga gyere ki
csigabiga gyere ki
csonttörősdít játszani

Amint láttuk, az iskolákban azokra az elemi fogal-
makra tanították meg, amelyeket a magisterek értettek
(legalábbis érteni véltek!), s egyszerre az oskolatársak
rájönnek, hogy nem értenek az egészből semmit, újra
kellene magyarázni mindazt, amit a költő összegezett,
megtanult, és még azt is, amit megtagadott.

1. Egyedem-begyedem-tengertánc.

2. Hajdú sógor, mit kívánsz?

3.

a) Azt instálom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem,
követelem,
parancsolom, hogy érthető legyen, a betyár nemjóját!!

.....

b)...Mi az, hogy érthető? Mindent megérteni kell? Igen.
Csak a kiindulóponton vigyázzunk! Az ismeretlent meg-
közelíthetjük az ismeretek, de a lehetőségek felől is.
Az ismeretek hajlamosak arra, hogy csak azt a jöve-
vényt fogadják be, amelyik rájuk üt, logikájukhoz iga-
zodik, kialakult törvények szerint él és ítél. A lehető-
ségek némi bátorságot és képzelőerőt igényelnek; innen
nyílik az érthetőség visszaútja.

Hogyan lesz a magyarázatból vers? A magyarázat,
amit az imperatívusz félelme kényszerít ki, a legember-
lelenebb követelménye a művészetnek, tartalma meg-
alázó, formája groteszk: – parancsolom, hogy értsem!
Ezért a kényszerű magyarázattal megszűnik a művé-

szet. Az embertelenség viszont örök művész-élmény
minél kevésbé dekódolható, annál érthetőbb:

Keresem keresem gyötrődöm elaludni nem lehet mert szóban
kimondva
tán mégis megfoghatóbb a megfoghatatlan
bár engem ez sem vigasztal de hátha vigasztal másokat
jaj ha tudnátok mennyi mennyi szenvedést tudtok okozni
akaratlan
ul is – hát még akarattal
jaj ha tudnátok mi hal meg bennem oktalan észrevétlen
fájások miatt
és jaj nem bírom abbahagyni jaj abbahagyni nem bírom jaj
hiszek átmenetileg hiszek az átmenetben tudjátok merre
hova tudját
ok ugye tudjátok remélem
jaj röhögni akartam egy jót és látjátok ez lett belőle.

És ezzel elérkeztünk Szilágyi Domokos utolsó iskolá-
jához, ahol már ő a magister:

siratom siratom őket szememből könny folyik alá és elmém
kiszikkad siratom
siratom őket akik meglóptak
meglop minket minden halál
meglop minket minden halál
átkozom átkozom őket minden holtakat kik éltükben lassúak
voltak rám testálni
arcukról minden ráncot agykérgükről minden barázdát.

Ez már a Fagyöngy, a Tripartitum és Zacharias Lichter
világa, ahol Shakespeare és Caligula a zsoltárokat ol-
vassa. „Ego T. Judaeus, juro per Deum vivum, per
Deum sanctum, per Deum omnipotentem...” – amint
az írva vagyon a Tripartitum utolsó részének utolsó
articulusában.

Meg kell jegyeznünk, hogy egy ökör, mely nem sánta sem
másképp nem hibás 1 gira
két tehén bornyú nélkül 1 gira

Egy bornyús tehén	1 gira
Négy juh	1 gira
Négy sertés	1 gira
Kanca csikó nélkül	1 gira
Csödör csikóval	1 gira
Kanca csikóval	másfél gira
A hátaslovat értéke szerint becsüljük...	

Az igazság pedig kétféle: természeti és törvényi.
 ...Innen azt is, hogy valami igazságos, kétféleképpen értjük:
 egyszer magánál a dolog természeténél fogva, amit természeti
 jognak mondunk, máskor az emberek közötti megállapodás-
 nál fogva, amit tételes jognak nevezünk. (Tripart. 43. ki-
 adás, I. 134, valamint I. 1.)

Ezek után mennyit ér a pókos hátasló, a sánta ökör
 és a hibás csödör? Természeténél fogva értéktelen, de
 megállapodásunk szerint lehet egy gira. És ez a gira
 az igazság, amely egy és osztható kettőre: vádló és vád-
 lott, Középkor és Semmi, fedezék és bunker, ürgelyuk
 és óvóhely: és a történelem mindent kiigazít, mindent
 vigasztalanul megmagyaráz:

jawohl – tisztelt áldozat úr félreértés volt az az egész
 az egész
 az egész

Régi vicc, hogy a marha nem beszél! – Ezt egy állat-
 gondozótól hallottam, aki csak nagy tételben lopott. Mi-
 nek vigyek haza egy liter tejet, ha kívánják a gyere-
 kek, inkább megveszem azt becsületesen a lopott ta-
 karmányból.

Röhögtem...
 meglátjátok, egyszer
 e talpalatnyi helyen
 mennyi „vicc” teremhet.*

* Palocsay Zsigmond és Szilágyi Domokos: *Fagyöngy, Krite-
 rion*, 1971.

– Így Palocsay. És Szilágyi Domokos? Ő már komolyabban érvel: „Úgy kell a végtelen, mint a falat kenyér.” Tehát a költészet vicc? „Vicce: igazam.” Igaz mint abszurd; igaz – mint lét, igaz – mint tagadás, kultúra, bagoly, fagyöngy és disznók, s mindez a fogalmazás kaptatóin – tessék nevetni, keresztények, „Géppisztoly mellükön keresztben” – „Jó vicc ez kérem!” „megetették sztrichninnel a halálmadarat” – hangozzabban! – „röpül a halál, félek” – na így, most már jó zsírosan fetrenghetünk a nevetésben, s ha ez nem elég, akkor toldjuk meg egy Szilágyi-viccel:

Egyetlen dolog,
ami telik a szavakból: hogy
följelented az emberiséget.

De kinek? – Ezt nem én kérdelem, hanem a költő szánta pukkanónak.

h a y a h a y a W i r a g o m.
a gyilkolást jól megtanultuk
a halálra ki jaj tanít meg?

. . . . .

De ez már nem mese.

Igaz, nem is valóság.

Úgy hívnám: megfogalmazás – amolyan hegyalji beszéd,
melyen mindenki mást ért.

Ez a többértelműség, amely kint épp annyira veszély, mint amennyire menedék, itt bent az irodalomban, ahol konyhaszerrel nem gyógyítható a végtelen, egyszerre konkrétá válik, a fogalom egyszerűségével hat. Épp a közhely-közérthetőséggel szemben, amit ma csak a dilettantizmus vagy az erkölcstelenség vihet tőkélyre. Vállalni azt a mélységet, amely a „fogalmazás kaptatóin” válik valósággá – erkölcsi bizonyosság mindennel szemben, amit a szellem pusztulásra ítélt, de halhatatlan, örök, mint maga a bűn. Ez a gondolat dzsungele. Áthatolhatatlan a türelmetleneknek, az értetleneknek, erőszaknak: gondolatliánokkal védett szabadság.

Közérthetően szólok emberek,
Adjatok nekem valóságot,
mely közérthető.

Ez a fogalom első lépcsője. A Szellemé, amit ha egyszer kitaláltak, csak úgy becsülheti meg magát, hogy nem zavarja az élőket. „Ne zavarj az élőket, mert csak addig erősek, amíg nem zavarod.” Természetesen ez lehetetlen, ezért nem hitetlen az abszurd. A reductio ad absurdumot a matematikában sem a nihilisták találták fel, hanem az ellentéteket számba vevő s azon túljáró ész; s hogy ez lett századunk korhű kifejezési eszköze, az már nem a stilisztikára, de önmagunkra tartozik. Aki ez ellen dühöng, az a négyezer éves görög irodalmat sem értheti meg. Hisz „a titkok titka ez.: az újrakezdés”. Újrakezdeni minden ölelést, hitet, elfelejtett, megtagadott gondolatot – ezt annyiszor és oly erővel, amíg megérthetjük a „pucérra vetkőztetett telepátia” – hiányát.

S az elme épp akkor hagy cserben,
midőn az öröklétet már-már megértem, megérted.

Tehát? „BURN, BABY, BURN!” – Égj, baba, égj!
– ez az a Missa Solemnis, amit „Hatvan tábori csendőr. Vagy hatszáz. Hatezer” – celebrál a saigoni Isten bárányának:

Nem keresztben, csak benzinnel
leöntve. Gyufa sercen. Halál ellen halál.

Talán a kötet csúcsa, a szenvedés mélységének mérése Szilágyi Domokosnak ez a verse. Látványos mélység: középkor. Nem a kolostorba menekült aszkéta szellemé, hanem az „élesretöltött kereszt” kora. „Agnus Dei. Test már csupán. Törökülésben, szótlantul. Ki tudja túloldítani e szótlanságot? Narancs lepelben, narancs lángok, test, tetem, csont, in, csak csont és bőr és fájdalom, ahol sixty Military Policemen and six hundred and six thousand gépfegyver mellükön keresztben.”

És a mise folytatódik, barbár pontossággal a „gótikus liánok” alatt; tömjén helyett benzin, mirtusz helyett napalm, s az áhított kórus: Égj, baba, égj! „BUR BABY, BURN!” „Mert keresztények, végül is. Géppisztoly mellükön keresztben.” Ha hiszünk a középkori poétikának, akkor ez – gondolat-asszonánc; a legszebb rím New Yorkra Szaigon, s a „kék égre” a „hatvan tábori csendőr”; strófákra a halál és égésszag tördeli a verset; így lesz a mise teljes, a himnusz örök, s olyan líra, amit verslábak helyett gondolatritmussal mérünk. A vers formája tökéletesen követi a szertartást: csonka gótika, barokkos támpillérekkel, középen ég a tűz, szagotgatott sor, kiáltás s ilyen biztatások:

Aludj gyermekem
BURN, BABY, BURN
Holnap is nap lesz.

És ez az a pillanat, amikor a szabadulást csak a misztika reméli, az is felfelé, a lángperzselte lyukas égen át. A maximális gondolat minimális téren – ellentétpárja; ami felcserélhető, megforgatható, s pergetve szép színes képek nőhetnek ki belőle – de azok is csak felfelé. Minden az égre tör, s a földre, e függőleges pólusok közt ég a gyermek, a test, a költő, s csak a gondolat jelzi a helyet vízszintesen.

„Holnap is nap lesz. Holnap folytatódik. Csak csöppenkint az életet.” Ez a távlat: a tudomásul vett feloldhatatlan; a mise, amely vigaszt nem nyújthat; a félremagyarázott igazolás, amely az utánjövőké – s mindez hol? Szaigonban, a Földön, mellettünk, önmagunkban, a legkisebb mozdulatban, ami embertelenné tesz: „Hatvan tábori csendőr”, „élesre töltött keresztel”, „mert keresztények, végül is –”.

Hogy mindez ellen hogy küzdhetünk konyhaszerrel? Hogy lehet menedék a Játék? Hegy, ahonnan messze látunk; zöld ág, ha sápad a gyermek, „(ennyi hittel felkacsoztad)”, tormáskolbász-töltöttkáposzta-ugorka; test a testtel, vagy Palocsay szerint:

nem azt hívém hát én is,
én édes felem,
hogy ráolvasás gondja csak
a dolgok orvosa.

Ráolvasás- olvasó – olvasom a rózsafüzért; igen, középkorra középkorral: „Halál ellen halál”, s a líra mindenek felett:

betűvető Jupiterrek
mennykő fogalmakat! életre sújtani minden halandót!

Ez az imperatívusz nem a végiggondolt gondolat le-
rázása, nem a szellem elvetése, de mindannak súlya,
ereje, igaza, ami egyedi mint gondolat, s általános mint
szenvetés. Mi történik, ha ezt megfordítjuk: a szenve-
dés egyedi, s megküzdeni a gondolattal, amely általá-
nos. Ez a költészet másik axiómája, amiből annyi líra
nő ki, hisz a lehetetlent kíséri, épp azzal, hogy csak
önmagára hivatkozik:

Jaj, madaram, madaram,
ki a halálmadárságba haltál belé!

Félnék a kuviktól az emberek? Igen, mert zavarja
éjszakájuk monoton hortyogását. Egy pillanatra rádöb-
bennek a végre, a csendre, ami utánuk jön – de so-
hasem a néma hortyogásra –, csak az agyagra gon-
dolnak, a sárra, esőre, s tudják, hogy ez mindennél rossz-
szabb. Hisz nem fogadhatják el a szellem áthidaló
egyenlőségjelét a két értelmetlen közt: a semmi-lét és
a nemlét – mert várnak! Ezt a várakozást teszi értel-
metlenné a halálmadár. Ez ellen kell összefogjanak
bottal, sztrichninnel, géppisztollyal – lehetőség szerint.

S még egy Szilágyi-idézet:

De ennek a mesének, itt, most, vége van.
Ilyenkor álmodni szokás.

1976

A halál ténye nem döbbenetes, az értelmetlensége: igen. De hát van-e értelmes halál? Csak a mitologikus világképekben volt. A múmiáktól a nirvánáig, a túlvilágtól egészen a hősi halálig mind, mind értelmet kerestek a halálban. Ez az értelem csak arra volt jó, hogy az élőket tovább éltesse, a halott pedig megmaradjon saját igazával. Egyetlen mitologikus világkép sem engedte meg az embereknek, hogy szabadon döntsenek a lét és nemlét között. A Lét: születés és halál determinációja, fétissé vált, értelmezni lehetett, változtatni nem.

Szilágyi Domokos eddig értelmezte, eddig a világ harmónia és tragikum elért azonos mérlegen: a lírán. Halála ezért kétszeresen értelmetlen: egyrészt, mert már tudta, hogy a líra feloldhatatlan, másrészt sorsa mint a felemelt kéz, megállt. Félúton megállt. Az értelmi líra híveinek, s azoknak, akik angol, német, román fordításait tisztelték, külön is fájdalmat okoz ez a hír, reményüket, bizalmukat, hitüket vette semmibe. De van-e jogunk számonkérni, és ki *meri!* Valami különállóba ütköztünk, valamibe, amit már nem értelmezhetünk, amit tudomásul veszünk – hallgatagon, ahogy ő tette.

A hallgatás iskolájában Szilágyi Domokos új Magistert választott. Ezzel is önzetlenül csak az élőket tanítja: az értelemnek nem célja, hanem fájdalma a felőrlődés. Ezt enyhíti a művészet síppal, dobbal, virágénekekkel és Szilágyi Domokos paradoxonjaival.

KÁVÉHÁZI BESZÉLGETÉS KIRÁLY LÁSZLÓ KÉT KÖTETÉRŐL*

1

– Na, mondja, most miért hallgat? Miért nem tett pontot, vesszőt, kérdőjelt minden szakasz után? Hol vannak az írásjelek?

– Mert kérdőjellel válik egyszerű valósággá minden történet, strófa, még az egyszeregy is. Ha kitennénk a sok pontot, vesszőt és kérdőjelt, ami a kötetből hiányzik, akkor az álmatlanná vált éjszaka apró valóságkristályá, idézhető felkiáltássá egyszerűsödne.

– Kiáltás? Kiabálás? Maga nem szereti a csendet?

– „Aztán kiáltás:

– Fegyvereket kidobni!

...

– Hányan vagytok?

– Egyedül vagyok.”

– Na? Mit akar mindezzel?

– Semmit, azaz csak annyit, hogy „Nem szabad – motyogta –, nem szabad kutyákkal, nem szabad kutyákat uszítani az emberek ellen!”

– Na és? És ezenkívül még mit akar?

– „És Radnóti halott / ne álljatok sorba / az életre kérlek ne meneteljetek / Teste még ki sem hült // Miért néztek ránk ilyen furcsán / Mit láttok a fejünk fölött / Csak ülünk a Kávéházakban / És beszélgetünk.”

– Aha, és miről beszélgetnek?

– A fáradt asszonyokról, balladákról, a szigetről, és hallunk valami furcsa muzsikaszót.

– Konkrétabban kérem, szaxofont?

– Azt is.

– És a sziget, az hol van? Ott akart vadászni azzal a H. nevezetűvel?

* *A Santa Maria makettje*. Novellák. Kriterion, 1970; *Ballada a fáradt asszonyokról*. Versek. Eminescu, 1970.

– Nem, kérem, a sziget az más. „Ó, sziget, szigetek! Apró málnaszemű halak! Meg kellene tanítani az embereket arra, hogy van ilyen sziget. Azaz nincsen, de lehet. Nincsen, de keresni kell mégis, ez lévén az egyetlen értelmes cselekedet.” Kérem, én nem akartam vadászni, illetve akartam, de Afrikában; s azt a H. nevezetűt dupla vével és ipszilonnal írják: Hemingway. Tudja kérem, az író volt és meghalt.

– Jó, jó, tudom, de ki az a falábú öregember?

– Nem tudom, kérem.

– Hogyhogy nem tudja; nem maga írta? Itt azt mondja, hogy: „...az öregember elővett egy marék fehér cukrot / Esetlenül / egy marék fehér cukrot”?

– Igen, de csak a tények számítanak? „Csak a tények, melyek tőlünk függetlenül is léteznek, holott mind ez idáig azt hittem, és bíztam benne, hogy a tények valami tőlünk függő dolognak – vágynak, elképzelésnek, szándéknak, akaratnak – a következményei, s éppen ezért van bennük valami költőiség...”

– Hagyja csak, tudom ezt is, inkább beszéljen az *Éjszakai utazásról*. Hová utazott? Kivel? Szépen a tartalmát!

– Kérem, ez a költemény a legragyogóbb bizonyíték arra, hogy én nem utaztam. Otthon ültem, késő éjszaka, amikor verték az ablakot. Épp azon töprengtem, hogy „Jajgató kis énekek virágzanak / minden szavunkban / mióta az elhulltak fájdalomával élünk”, s „Megpróbáltuk kicsikarni a percet / mely fölöddást hozhat”, de „Hidegrázós hangon csikordult ránk / a villanyszékes / rakétás fém-idő / mely nem kegyelmez / az emberi mítoszoknak”. S megkezdődött az éjszakai utazás. Bekopogni, számon kérni mindenkitől hitét, bűnét, „a városok szeszgőzös éjszakáit”, Káínt, Ábelt és a prófétát, mindent akartunk, hipnotizáltan valami csodás fölfedezésre várva, de csak elhallgatott kérdőjel, „S csak a halálra rémült asszonyok tekintete / parázslott felénk az éjszakában”. Aszályos mezőket, gótikus tornyokat láttunk, semmi, semmi, csak kérdezősködünk: „Jó estét itthon van-e Jób úr / Jó estét

Itthon van-e Lót úr / Jó estét itthon van-e Júdás”, s
az egész egy gazdátlan csónakba kerül, mely

pörögve bolyong lefelé a Dunán
s azt hiszem ott sikoltozik benne hangtalanul
egyetlen menekülésem

„(De mondom / ki beszél itt atomról / Ki beszél itt
utolsó ítéletről)”, csak éjszakai utazás, „ablakból kilógó
fénylepedők”, „véreimből épített szerelem-máglya” „a
sivatagos csillogó holdfényben”.

2

„...álltam, álltam és imádkoztam a gyűlöletért, és
gyűlölet nincs, nincsen gyűlölet a bosszúhoz, egyetlen
barátom, apám, csak a szél kezdett visítani, csak az ál-
latok kezdtek körém gyűlni, mintha kővé meredtem
volna, mert nincsen...” Ez a hiány az egyetlen erkölcsi
többlet, amit egy háború-koordinátájú század megfogal-
mazhat. Jelentősége éppen az, hogy senki sem hiszi el.
Mert mi lett volna akkor Thermopülainál? „Gondoljuk
hát végig, mit is tettünk volna? Ott, ahol Király László
szavaival: „minden, ami bennünk jó és nemes . . . meg-
küzdött az ellenséggel”. A látszólagos ellentmondás nem
azonos a tízparancsolat „ne ölj”-e és a keresztesháborúk
közötti ellentéttel. A „nincsen gyűlölet a bosszúhoz” és
a „bosszúálló vagy, ezért kénytelen vagy elnézni az ő
bűnüket” – világos összegezése annak az erkölcsi ha-
talomnak, amely képtelen a rosszra, de nem bocsát meg;
a bűnök feloldozhatatlanok. Ez az egyetlen humánus
emberi kegyetlenség. Kegyetlen, mert végleges; humá-
nus, mert lehetlenné teszi a bűnök elfeledését.

És így kapcsolódik a vers- és a novellakötet élmény-
anyaga: „Tartsa föl kezét aki már árva.” Ebből az im-
peratívusból születik a novelláskötet. Az a föltartott
kéz, amelyik lemond a próbálkozásról, hisz benne a „ki-
életlen jóság” áramlik; amelyik „elromlott tájoló, el-
romlott magasságmérőt, elromlott botkormányt” cipel
– ezen a kézen úrrá lesz végül is a szorongás: „S ha a
szorongás megjelent egyszer, többé el nem múlik.” „És

a muzsikaszó nem halkult, nem erősödött többé, s nem lehet tudni, honnan ered, csak szólt, szállt a falu fölött, mint köröző, nagy örökkévaló madár.” Ez az a kék madár, zöld madár, a verseskötet „zöld elefánt”-ja, amit Oscar Wilde-től Rousseau-ig s Rousseau-tól Apollinaire -ig csodáltak; álmokat szöttek róla, s várták, várták, mert nem lehetett tudni, honnan ered, csak van, mint maga a jóság vagy a művészet.

3

A kávéházi beszélgetés úgy indult, mintha hajnalig folytatódna, de ekkor a költő felállt és elment. A harmadik, aki végighallgatott, csak most mert megszólalni:

– Szerintem a novelláskötet sokkal érettebb, a versesknél sokkal árnyaltabb, egységesebb, tökéletes. Királyt idézni lehet, s ez nagy szó.

– Idézni? – szólalt meg a negyedik. – Idézni, ez olyan, mint a ráolvasás...

– Igen, de engedtessek meg nekem ennyi dogmatizmus, hogy Királyt idézzem. Barbarát, Gort, Santa Mariát, az *Eljelejtett Régi Énekeket*, az öreg Márkust, a fekete vadászt, s az *Alvó madarakból* ennyit:

Milyen szép
Én uram
istenem
élek.

KIRÁLY LÁSZLÓ: KÉK FARKASOK

Fustel de Coulanges is említi a következő történetet, amin már Rousseau és Plutarkhosz is csodálkozott: a leuktrai csatában Spárta nagyon sok férfit veszített; ezért elrendelték, hogy az az anya, aki gyermekét többé nem láthatja, vidám legyen, járja végig az áldozóhelyeket, és adjon hálát, akinek pedig a fia megmenekült, az sírjon és bánkódjon. Ez a rendelet rendkívül emberséges volt – ha a fájdalomokban való részvételre gondolunk –, és legalább ugyanannyira embertelennek tűnik, ha az érzelmek megtagadását tekintjük; de mivel sokkal kevesebb ember szabadult meg, mint amennyi elveszett, ezért sokkal több asszonymnak kellett vidámságot mutatnia, tehát az összhangulat inkább derítő volt, mint lehangoló. És a spártaiak, úgy látszik, nagyon jól tudták: mennyire fontos a jó közhangulat. Ma ezt a történetet kellő történelmi távlatból szemléljük, akkor az ellentmondás feloldódik: elmúlt. Viszont ha átérezzük azt a pillanatot, amelyet egy akkori anya átélt, embertelenül végtelenné változik a szenvedés.

Király László legutóbbi kötetében* éppen ez a kétféle szemlélet keveredik. Egyszerre szeretné ábrázolni a végtelen pillanatokot, és azt is, hogy mindez elmúlt. Ezért minden megdöbbenő jelenet után ott a magyarázat: megoldódott, elmúlt; ezzel feloldódik a feszültség, viszont megmarad a líra, s ez új feszültséget sugall, anélkül hogy konkrét történeté tárgyiasulna. Természetesen a konkrétumok leírása mindig magában rejti azt a lehetőséget is, hogy az író túl keveset ír meg, s olyankor az az olvasó, aki csak a tényeket keresi, elégedetlen: – Nem írt meg semmit! – mondják. Ezek figyelmen kívül hagyják azt, hogy irodalmunkban a líra és a gondolati paradoxon a magas szintű önkifejezés jele, és fiatal íróink között Király egyik legtehetségesebb lírikusunk... mégis elgondolkoztató ez a véle-

* Kriterion, 1972.

mény. Csak akkor keveslik a konkrétumot, ha a történet általánosító ereje csökken. Ez viszont ebben a regényben megint a kétféle szerkesztési és szemléletbeli elképzelésre vezethető vissza, pontosabban, hogy itt a kétféle szemlélet nem annyira ellentétes, hogy paradoxon keletkezhessek, és a gondolat állandó vibrálásával elmélyítse az alaphangulatot, hanem az élményt az emlékezés feloldja – az író minden törekvése ellenére –, és így a líra mintha a már feloldott cselekménytől teljesen függetlenül létezne.

Irodalmunkban erre megoldást még nem találtam, úgyhogy e probléma túlnő Király László regényén. Abba is hagyom, mert némelyek úgy gondolják, illetlenség egy ilyen kis írásban irodalmi szakproblémákkal foglalkozni, azt csak hosszú hasábokon lehet, hangsúlyozva a regény „szépségét”, „nagyszerűségét”, „csodálatosságát”. És ez a regény valóban a legjobb, amit nálunk eddig fiatal írt. Dicsérni sokan fogják. Még csak az kell, hogy el is olvassák.

FARKAS ÁRPÁD: JEGENYEKÖR

Nem Dózsa-harc a Farkas Árpád harca, de özönvíz, avar és a por: „vagyok én is csak elkevert / fia az algás, messzi csöndnek” – s ezt jó lesz észbe vésni a „dac” mögé. Nem a dac és a póz e költészet értéke, s nem is a tekintet, hanem amit meglát és megfogalmaz: „Mindaz, mi mítosztalan már / de lelkiismeret még.” Idáig jut el a gondolat, hogy megláthassa magát a jegenyék közt, érezhesse a „füzzizegésű” álmodkat, s tudja:

Szívem alatt a villám:
itt az gyújt tüzet,
és más út sincs, csak föl,
mint füst alól a füst,
csak föl!!!
mint a
f
ü
s
t

De néha a füst is furcsán lefelé száll, s ha a kályhában vizes a fa, „a völgyből a jóság” nem fut ki, „mint a tej”;

a bűn
alkohollánggal, kékesen ég.

Ha sír a fa, hideg lesz – mondják falun, s mi városiak csodálkozunk: no, és? Mi fáj? Mire jó e bölcsesség? Mi közöm a röghöz, ha nem gondolat, csak sár! – Jaj, ez fájt, mondjátok; s igazatok van. Nekem is. Fáj, ha a gondolat fogalmát szűkíteni lehet. De „vajon mennyi ütést bír ki egy életerős ember?” – kérdi megalapozott tudományossággal Julius Fučík. Természetesen,

* Dacia, 1971.

sokkal többet, mint amennyit ő üthetne – gondoljuk mi. Ezért nem lesz Farkasból „táborita”, hanem költő, akit a táj, fagy, por s hó megtanított, hogy az „áradatban” minden szónak csak egy hiteles jelentése van, a többi csak mozdulat, hogy lássák, vigyázzák a jelt, amit úgy mondott ki: „mint akit nem vertek még szájon / mint aki lélegzetet is / e föld gyomrából vesz már” – és tudja, újra ismételve:

vagyok én is csak elkevert
fia az algás, messzi csöndnek,
ki így-úgy tartja még magát,
de tudja: – végül értejönnek.

Furcsa nemzedék: az egyik örömet „teremt”, a másiknak van „tenyéryi hely a szíve alatt” – s e múlt századi pátoszból új líra születik: hic et nunc. Ez nem Illyés Gyula, s még csak nem is Nagy László, hanem Váci Mihály lírájával rokon. Legismertebb versei: *Avaron*, *Özönvíz*, *Áradatban* – e kötetben kiegészülnek hasonló érett alkotásokkal: *Itthoni Hamlet*, *Szalonnaevő*, *Jel*, *Jegenyekör*. Figyeljük e lírát, a mozdulat mítoszát, álló, alvó jegenye, csonterdő, rángó föld – és mindaz, amit nem lehet kifizetni „tökkel, faeperrel”:

Orra bukva az avaron
a veszélyt megkeresni,
derékig csonterdőben is
csak menni, egyre menni,
mint kire országló erőt
s egy ilyen földet szabtak,
hogy óvja lélegzetenként
e keserves hatalmat!

A SZONETT SZABADSÁGA

FELTÉTELES MÓD I.

Ha a költői szabadságot a versek belső ritmusa jelzi, s a vers is azért lehet „szabadvers”, hogy a formátlanságban feloldódjon, akkor a szonett – a középkor slágere – a formába zárt szabadság éneke. Szabad, mintha csak a forma kötné. A forma pedig, mint variáció-lehetőség, csak a tehetségtelen művészt köti meg. Ba-bits nem tévedett, a szonett átalakult:

Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál,
Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet,
erősen, hogy csak rokonom nyithassa.

A szonett a szerény virtuózok műfaja lett, akik tudják, hogy nemcsak az számít, amit mondanak. Nem hivalkodó, csengő rímeivel hat az olvasóra, hanem a többszöri elolvasás után az idősíkok, igeidők, rímképlet, metaforák rendjével sugallja a fogalom sűrített, tiszta formáját.

FELTÉTELES MÓD II.

a) Ha valaki többször elolvasná Szócs Géza tizennégy szonettjét (mert csak tizennégy van a kötetben,* nem tizenhat, mint ahogy a számozás mutatja), és lépésről lépésre követné a rím, a szótagszámok, idősíkok váltakozását, meggyőződne, hogy szinte egyedülálló klasz-szicitással találkozott, és talán fiatalosan fel is kiáltana: *hic et nunc Una Paloma Blanca!*

A szomorúság is egy csutakon
ingatja fejét téli napra kiült
a nagyszemű bánat nézi a kihült
 eget néz minket is ül csupaszon

* *Te mentél át a vízen?* Forrás. Kriterion, 1975.

Amint a IV. szonett első szakaszában is, a tizennégy szonett közül tizenkettőben a fenti rímképletet találjuk (*abba*). Ez nagyjából megegyezik például Babits és Weöres Sándor szonettkezdő strófáival, nagyobb eltérést a második szakasznál figyelhetünk meg. A *cddc* képletű második strófa inkább Weöresre jellemző; Babits rendszerint ugyanolyan rímhívó sort alkot a másodikban, mint az elsőben, vagy az első strófa rímképletét variálja (például: *abba*, *abab*, *bccb* stb.). Szócs Géza a *cddc* rímképletet megőrzi tizenkét szonettben. Az utolsó két háromsoros strófa tíz szonettben *eef* / *ggf*, egyben pedig *ddf* rímképletű. Olykor nyelvi asszociációkkal, játékos rímszerkezetekkel is érzékelteti a tartalom iróniáját: *koszorú – köszörű; köpenye – koponya; inog nesztelen – az elme hasztalan; melyen – mélyén: ballagó – billegő; olvadó – alvadó* stb. Ha az a Valaki a szótagszámokat is megtekintené, rendszeres, tudatos horizontális szerkesztést fedezhetne fel abban is. Az V. szonett szótagszámai például a következők: 10, 11, 11, 10 / 10, 11, 11, 10 / 11, 11, 10 / 11, 11, 10. Mindehhez hozzájárul egy archaizáló trochaikus hanglejtés.

Már Babits szonettjeinél is megfigyelhettük, hogy szabadon használta az igeidőket, jelen és múlt váltakozásával sugallta az általános, örök érvényű gondolatot, hangulatot. Szócs Géza fenti versében az idősíkok is ritmikusan, szinte tudatosan követik egymást: múlt, jelen, múlt, jelen / múlt, jelen, múlt, múlt / ige nélküli sor, múlt, múlt / múlt, múlt, ige nélküli sor.

hegy oldalában – mind ide gyűltek
s lobog az öröm valamint a lángok
minket is hívtak játsszunk ispilángot
s ó nagyléptü tánc egybevegyültek

b) A további érvelés érdekében idemácsolhatnánk egy harmadik osztályos elemista fogalmazási füzetéből valami hasonlót: „Meghívtak ősszel a szőlőhegyre szüretelni. Sokan voltunk ott. Amikor beesteledett, ispilángot játszottunk. Levágtak egy kost, vacsorát készítet-

tek, és bort kóstoltak. Sokan jöttek a hegyre...” A fenti példa szüretéről szól. Tartalma jó szándékú (ettek, ittak, táncoltak); formája egyszerű, világos, kijelentő. csak a tényeket közli.

S a tények néha érthetőek. A vers talán nem?

Jóhegyű kések alá vén kost tolni
őszi nap mikor mentek bort kóstolni
sokan a hegyre sűrű csapatban

– Igen, igen, de mit akar ezzel mondani? – kérdezhetné Valaki.

– A költő – mondanám kissé fontoskodva – „vén kost és bort kóst”-olni ment a hegyre. – Csak ennyi?

– Csak ennyi. És ezen túl az egész művészet! Ezért maradjunk meg

mind a nagy örömben s Újbor Komához
dalolni hívtak jönni lakomához
hívtak őszi napon a szabadban

Milyen egyszerű! Csak éppen tizenhat ige van e versben, amiből öt jelen idejű és hét múlt idejű, négy pedig főnévi igenév. A vers hangulatilag is valami általános jelenben lebeg, ősszel, amikor „sok fáklya ég nagy hajjal füstölön”, „s lobog az öröm valamint a lángok”, „eljönnek ide mind tódulnak egyre”. Igen, de a lebegő jelen már nyomatékosan a múlté. „Ott voltunk mi az őszi kóstolón” – kezdődik a szonett, és körbefogja a múlt, mint a koszorú – „őszi nap – felel rá a két zárósor – mikor mentek bort kóstolni / sokan a hegyre sűrű csapatban.” Így jutunk el a kötet kezdősoraihoz.

December és január között, két év közötti
pillanatban, már nem idén, még nem jövőben,
még nem idén, már nem tavaly.

Az első hét szonett évszakait – tél, tél, ősz, tél, ősz, ősz, ősz – a nyolcadikban felváltja az általános idő, ami az

„álomalatti kút”-on át vezet a „mindigleni éj -be, hogy onnan a tizenharmadik szonettben eljusson az összegezéshez:

Új év nyílt föl látod az utakon
Kék árnyak sora s hol a télbe tellett
Az ősz: ott üldögél víz széle mellett
A szomorúság is egy csutakon.

Az általam tizenegyediknek *számított Időtájfunszonett* „nagy magányos „kővihar”-ával nemcsak a rámutatás gesztusát jelenti, de a megnevezéssel (Anna) és az egyetlen nyári kép asszociációjával megteremti az emlékekből felvillanó idő és természeti idő egységét, a továbbélő vágy és az évszaknyi múltó pillanat kettősségét:

beég a nyár összehull – szénatollú boglya.

FELTÉTELES MÓD III.

Kazinczy valaha kijelentő módban írta Buczy Emilnek: „N. Úr nem szereti a filagóriát; vastag falú, nyikorgó vitorlájú Udvarházakat, puszpáng karimás kerteteket szeret, hol bőven terem répa és petrezselyem, szilva és dió. De ezek a kertek, ezek a nyikorgó vitorlájú Udvarházak is filagóriák voltak valaha, ma nem azok, s ne örvendjünk-e annak, hogy Tatának Armidai Tündérkertje van? Mi csak azt tartjuk jónak, szépnek. ami *szokott*.” Vajon ezért keresték a hiányt mindig minden szokatlanban? Mi az, amit megszokhattak volna? Éppen a hiányt.

Fej háza mikor ég belül
fölfénylenek az ablakok.
Verdes a haj kő elmerül
víz kiapad és szív dadog
mikor suhog a láng belül
s fölfénylenek az ablakok.

Mielőtt a hiányt megértettük volna, ez a lüktető, zenei forma hangulatokból már ki is faragta a „kopjafát”, az egyetlen konkrét bizonyítékát annak, hogy a hiány tudatosan létezik, sőt minden visszatérő sorral elmélyül.

mikor suttog a láng belül
hét égszín szárny ha szétterül
fölfénylenek az ablakok
s kint szőke tűz forog-ragyog.

Ebből a hangulat-variációból nő ki a kék szemű,
szőke, halott lány balladai tömör látomása, anélkül,
hogy primitíven konkretizálná, vagy, ahogy mondják,
puszta szómágiává válna ez az örök érvényű lebegés.

Fönn száll a lélek elviszik
bíborpalástú sas-papok
mire a tűz ott bent elül
sötét a kék szem: kék vakok.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: A TEÓRIA ESÉLYEI

A tudatlanság nem baj. Még az sem baj, ha valaki szégyelli. (Aki szégyell, az már tud valamit: tudja, hogy mit nem tud.) A baj ott kezdődik, amikor valaki így gondolkozik: én nem tudom, tehát senki sem tudja; én nem értem, tehát senki sem értheti. Amit senki nem érthet, arra nincs szükség! Parancsolom, hogy értsem! – kiált fel a tudatlanság.

Tamás Gáspár Miklós kötetének* így háromféle emberhez van „esélye”: 1. aki érti (mert van olyan is); 2. aki csak mondja, hogy érti (még ez sem rossz); 3. aki nem *akarja* érteni. Az „akaratlagos nem-értés” és a „parancsolom, hogy értsem” csak szerepcserében különbözik egymástól. Lássunk egy példát: „A csereérték tehát véletlen és tisztára viszonylagos valaminek látszik, az áru benső, immanens csereértéke (valeur intrinseque) tehát *contradictio in adjecto*nak.” Ez a mondat előzetes tudás nélkül semmilyen tartalmat nem közvetít. Ahhoz, hogy ezt a mondatot megértsük, szükségünk van: gazdasági ismeretekre, filozófiai elvonatkoztatásra és idegen nyelvtudásra. A kérdést hamisan így fogalmazzák meg: érdemes vajon ennyi mindent tudni egy mondatért? Érdemes-e annyit tanulni, hogy egyetlen mondatot megértsek? Hátha ez a mondat nem jelent semmit, akkor megérte a „sok” tanulást? A tudatlanság így tömören kanonizálja a szellemi renyheséget: mi nek?! Hogy e kérdések abszurditását jelezzem, közlöm, nem Tamás Gáspár Miklóstól idéztem a fenti mondatot, hanem Karl Marxtól. (*A tőke*. I. 45.). Tehát a kultúra – mint megharcolandó örökség – és a szellemi tunyaság vitája nem is olyan közérthető.

A kötet tájleírással kezdődik: „Szélroham: Klorinda fűrtjei a dombon, a fegyelmezetlenül és szenvedélyesen

* *A teória esélyei*. Forrás. Kriterion, 1975.

hajladozó cserjék között, Tankréd csattogó pajzsa a fémes égen, patetikus táj.” Adott ez az enyhén ironikus táj (a Fellegvárral) és a vibráló szellemi idők összege, ez az a koordináta-rendszer, amelyben a szépíró-filozófus magyarázatot keres, és „helyükre akarja tenni a szavakat”. Ebből a nagy rendezésből viszont kiderül, hogy a szavaknak története, helye, ideje és ezért nagyon sok jelentése van, amit egyetlen helyre beszorítani nem lehet. A tájba szorult szó így az időtlenség súlyával figyelmeztet és új-új formákat keres: az archaikus művészettől Novalisig, Bergsontól Gaál Gáborig ugyanazon tájhoz keresnek időt a gondolatok. Végre valakinél újból egységben látjuk a klasszika-filológiai igényt a modern kultúrával. Szépíró, élesen, precízen fogalmazó kritikus és társadalomelméleti gondolkodásra képes alkotó; egyetlen naivsága: talán túl komolyan veszi az irodalomtudományt! Az az irodalom (-kritika, -elmélet, -történet), amely premisszáit nem határozza meg, és megfigyelései a túl általános és a „kicsinyes” között nem jelölhetik ki a Szküllát és Kharüdiszt, az hiába ölti magára a tudomány álarcát. A non possumustól pedig nem kérhetünk számon tudományt, legfeljebb rámutatunk: ez a lényeg, a többi képtelenség. Sokunk csak a rámutatás gesztusáig jut el, ő e gesztusokat is jól uralva (lásd Pilinszkyról írt tanulmányát), tudományos rendszert akar felmutatni a gondolat labirintusában (a Bergson-tanulmányban és a kritikai cikkeiben kifejtett igény). Hogy lesz-e rendszer-jellegű tudományos alkotása, nem tudom, az igény mindenesetre tiszteletre méltó, s a teljesítmény máris több, mint tudomány: irodalom! „Minden változhat percről percre, ahogy a befolyások és mitológiák rejtelmes kertjében a termés beérik, a gyümölcs lehull, csak az analógiák virágoznak örökkön örökké.” Ha az ilyen mondatokat lebontanánk alkotóelemeire, a puszta realitáshoz jutnánk el, de ez olyan, mint Kosztolányi kínai kancsója, csak így, egészben csillog. Azok, akik a fennmaradást kultúra nélkül képzelik el, ne is fogjanak hozzá Tamás G. Mik-

lós könyvéhez. Ha mégis elolvassák, meg fogják érteni, hogy a kultúra nem szűkíthető le. „Az elméleti tisztaság követelményének szigorú érvényesítését nem lehet halogatni. Aki ezt tenné – enyhén szólva –, hibázna. *Mert az elmélet bárki által elérhető.* A szigorú elmélet a legdemokratikusabb szellemi forma. A kinyilatkoztatás – emlékezzünk csak – nem az.”

KÖNYÖRGÉS AZ ELFELEJTETT HATALOM ELLEN

A költőt megfoszthatod kenyértől, víztől, sótól, bezárhatod; vakon, süketen és némán verheted – csak a szavakat ne vedd el tőle. A szavakat add vissza neki, hogy elmondhassa: megverted, bezártad, éhezett, különben örökké hallgatni fog. Hallgatni fog, és azt mindenki hallja, néma verseit mindenki érti, s a sanyargatást, amit a test kibír, nem; bírja el az értelem... Így könyörgök Salamon Ernő érdekében a fellebbezhetetlenhez, a megtörténthez, a tényekhez. Csak a tények ellen könyörgök, csak a lehetetlennel próbálkozom, csak annyit akarok: írhasson verset arról, hogy megölték! Írjon a tárgyról, túl a tárgyakon, túl az éjszakán, hajnalon, dalt, didergetőt és halálúzó jóslatot – és úgy hallgasson ismét: mindenki értse: megölték. Ó, ha a szavakhoz nyúltál, miért nem a hallgatáson kezdted, a hallgatást próbáld megölni, ha tudod. „Megöregszik az idő, / víz jár altatónak, / megbutul a kerti kő, / sáros lesz a hónap” – ebben a szakaszban nincs semmi, ugye? Ez csak november, március, december, nem lázít, nem üt le, nem árul el, csak annyi, hogy még az idő is megöregszik, s a kerti kő is megbutul. Ez csak az idő, oly idő, amikor „az ember úgy elaljasult”...a többit már ismered, hisz te tetted, idő. Elfelejtett hatalom. És nem azért könyörgök hozzád mégis, mintha könyörületet várnék, tudom, megölnöd Ossietzkyt, Radnótit, Salamont, csak figyelmeztetek, öld meg a hallgatást is, ha tudod. „Semmim nem volt, ami másnak, kikacagnak, ha kiásnak.” Kacagni görcsökben is lehet, mint az örültek és a tehetetlenek: „Felügyelő úr ne tessék megfeleledkezni a tejről” – mondtad értelmetlenül az ákosfalvi táborban, és amikor hallgatott a költő, megverted; mit tehetett, a test védekezett: kacagott! Megtört a hallgatás? *Nem*, csak új formába kényszerült. A hallgatás formái végtelenek, sokszor még össze sem szorulhat a fog.

Még volt úgy egyszer, hogy nem élt,
Hát, itten volt az ég alatt,
s most elfelejtik a nevét.

Naiv hit: bízni a megtartó emlékekben, de még naivabb elfelejteni a tényeket:

Jaj, önmagamnak törvényt készítettem!

Hogy éltem, jaj!

Jaj, szomorú igaznak lenni jöttem!

A szavak nem jajgatnak, nem könyörögnek, többé nem várnak biztatást. A morzsolódó értelem mégis a lehetetlenen dolgozik, a Szenvedések könyvét írja: „Hallgass. Hallgatni akarok. / Eszem foszlik, szép nyomán mállik”... Gyergyói hűvös barakk, esőszagú deszkák, száll a fűrészpor, mint a kolóniák csöndje, „száll a szegénység” – és mindez szép, mert Salamon Ernő él, verset ír, szenved, és a sors csak úgy fáj igazán, ha azt mondjuk rá, „gyönyörű”. Kevesen tudták, jóstolták és bizonyosodtak meg úgy saját korai halálukról, mint Bálint György, Radnóti vagy Salamon Ernő: „halál, halál mered az útnak alján”. És mi lenne e haláltudattal, ha véletlenül túléli e pusztulást? Merne-e valaki dekadenciát emlegetni? Vagy megvédné-e valaki, mondván: ha a pusztulás lehetősége valóság, az ezt leíró dekadencia pozitív korjegy, felismerte a valóságot! Sajnos, Salamon Ernő nem szorul e paradox védelemre, sorait hitelesítették: megölték. És oly kevés barátja volt!

*

Két figyelemre méltó könyv jelent meg az utóbbi időben: Salamon Ernő: *Gyönyörű sors* (Páskándi Géza utószavával) és Marosi Péter: *Salamon Ernő* (monográfia); mindkettő a Kriterion Könyvkiadónál, 1972-ben.

*

A tehetség sohasem szorult a barátok védelmére, csak a puszta lét. Bár életét nem menthették meg, verseivel vitakoztak.

„És ki tudja, hányadszor hangsúlyozzuk (régi értetlenség kedvéért): nincs ebben semmi megszépítése a visszariasztó valóságnak” – írja Marosi Péter ebben az új formateremtő monográfiában, és csodálkozva olvas-

suk néhány oldallal arrébb: „Hol mondja azonban mind-
ebben és mindezáltal a költő, hogy jobb halni, mint
élni?” Ezek az álproblémák egyszerűen érthetetlenek,
de tovább olvasom: „Salamon Ernő nem mondja soha
semmiféle rútságról, hogy szépség.” Vagyis Salamon
Ernő nem hazudik – és ezt bizonyítani kell, nem ele-
gendők a versek, az élet, más magyarázatra van szük-
ség!? Kinek? Miért? Egyszerűen miért válaszolunk
olyan vádakra, amelyek eleve ember- és költészetelle-
nesek. Az ilyen vádlót úgysem lehet meggyőzni. Erre
tanít Salamon Ernő élete és költészete. Ő tudta ezt, és
nem válaszolt, nem könyörgött, nem magyarázkodott.
Nem önkényesen ragadtam ki e két problémát a fent
említett monográfiából, úgy tűnik, mintha az a könyv
nemcsak nekünk szólna, hanem valami régi súlyos ma-
gyarázatok ellen sorakoztatná idézeteit, érveit. Ilyen-
kor stílusa dagályossá válik, képei erőltetettek, magya-
rázata fölöslegesnek tűnik. Például: „a költő pallérozo-
tabb leleményére gondolok”, „élősködő gazdagok kigú-
nyolásába torkollik a csúfság”. Találunk ilyen mechani-
kus elképzeléseket is: „A regény felépítése pedig egy-
szerű. Pataki József szabóinasnak »nevezi« az elbeszél-
ésben önmagát, azaz teremt egy figurát, ennek a sze-
mével láttatja a kampány napszamosait.” Ennek elle-
nére Marosi Péter monográfiája – bárhogy is tiltakoz-
zon ez ellen a szerző a tudományos irodalomkritika ne-
vében – művészi alkotás. Formabontó és egyben új
formát teremtő is, hisz a hagyományos monográfiai lel-
tár helyett versélmények látszólag önkényes, de szigorú
logikai és esztétikai rendszerezése e kötet szerkesztési
elve. Így az életrajzi tények és kikövetkeztetések ismer-
tetése után, szinte észrevétlenül gazdagodhatik a kötet
újabb versélményekkel. Talán kevesen értették meg eny-
nyire mélyen Salamon Ernő költészetét, mint Marosi
Péter: „Lírájának paradoxonja viszont: negyedszázad-
dal halála után ez a költő romantikusabbnak tűnik a
mai olvasó szemében, mint bármelyik, ténylegesen ro-
mantikus kortársa. Mert, ha álmodni versben nem is
igen álmodott, olyan biblikus hittel és dühvel állt helyt
üldözött népének és általában a emberiségnek az ügyé-

ért, hogy hite és dühe mélyebben bevilágít napjainkba, mint bármiféle egykori utópisztikus jóvendőmondás.”

A monográfia merész távlatokat villant e költészet értelmezésekor az erdélyi avantgarde-hatások elemzésével is. A szerző számos új életrajzi adatot fedez fel, és a legközismertebb versek elemzésekor is végérvényesen meggyőződünk esszéírói tehetségéről. Egyszóval, Salamon Ernőt, születésének hatvanadik évfordulóján, életéhez, tehetségéhez, „mártíromságához” méltóan ünneplik. Sajnos ez nem változtat a mártírhalál értelmetlenségén. Kevés vigasz a jelkép, és furcsa, hogy még mindig ilyen szomorú jelképekre van szüksége az emberiségnek ahhoz, hogy bizonyítsa: ezt tették, ilyenek vagytok, emberek!

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Irodalmi korokra és irányzatokra főként az jellemző, aminek nem tudtak ellenállni. A testi és szellemi szenvedésektől megviselt Kazinczy egy esős novemberi napon öccse kérésére hozzáfog egy német regény fordításához. Amint később kiderül, Adolf levelei a német irodalom legjelentéktelenebb könyve, gyenge Werther-utánzat, mégis alig van a XVIII. század végén olyan könyv, amely annyira hatott volna irodalmunkra, mint ez a regény, amit *Bácsmegyei öszveszedett levelei* címmel adott ki Kazinczy Ferenc. Maga a fordító is sejti, hogy valami baj van a könyv szerkezeti felépítésével vagy a hős ábrázolásával, mert az 1814-es kiadásban a szöveghez hozzáragaszt egy toldalékot, s ebben többek között képzelt betegnek (hipochondernek) nevezi a hőst, de mégis kinyomattatja. Talán úgy gondolta, hogy mindaz, ami nem hihető, az költészet. Sohasem vált úgy szét a költészet és az értelem, mint a mindent átérző szentimentalizmusban. Kazinczynál még érthető lenne, hogy Kufstein után egy rózsától vagy a kék égtől is meghatódik, de a kor valószínűleg nem ezt látta, hanem a siránkozó Bácsmegyeit, aki éppen úgy sóhajtozik az első oldalon hűtlen szerelmese után, mint az utolsón. Nagy irodalmi megtorpanások idején mindig előtérbe kerül a szerelmi líra. Ilyenkor az irodalmi értékrend is rendkívül „elérzékenyül”, megbocsát minden értelemnek, megsirat minden csendes sóhaj. Jellemző az is, hogy az ugyanebben az időben kiadott *Fanni hagyományai* című Kármán József-regény, amely szerkezetileg és stilisztikailag is sokkal értékesebb, mint a Bácsmegyei, szinte hatástalanul elveszett a szerelmi történetek tömegében. Sokszor ilyen lényegtelen apróságok is fényt derítenek egy mű értékére: „Teréz elővevé *kendőjét*, s felszárasztá ázott orcáimat. Kedves Bácsmegyei! monda: ennyi könny közül nincsen-e egy énérettem sírva? – Mind, mind! Tisztelt Teréz! felelék. Jó, úgy tehát szívemen fogom hordani (...) ezt a te könnyűid által megszentelt gyolcsot, monda.” Né-

hány sorral arrébb már lényegtelenné válik az, hogy kié a kendő, az érzelem fontosabb, mint az elképzelt helyzet: „Teréz a bástya ablakán könyökölt, s *kendőmmel* ada jelt, hogy néz utánam.”

Az már inkább a tehetség rejtélyes útjait, mint a feltétlen kultúrhatást igazolja, hogy egy másik hányattott életű poétánk e szentimentalizmusnak az inkább kitárulkozó, mint mélyen szenvedő szókészletéből mégis századokig ható költészetet teremt. Bácsmegyei leveleinek hatásáról így ír Csokonai:

Ah, midőn táromba látom
Ezt a kedves könyvemet
Egy leánykám s egy barátom
Sorsa vérzi szívemet.

A Lilla-ciklus azonban a szentimentális szókészlet ellenére sem a kétségbeesés költészete. Még az olyan sorokban is, amelyekben „sírdogálás, kín, halál, este, hidegen csillogó női szem”-ről olvashatunk, a játékosság és a ritmus élénksége egészen más hangulatot sugallnak, mint az eredeti gondolat:

Lilla vesztén sírdogálni
Drága sors nekem
Sírdogálva haldogálni
Szép halál nekem.

Hogy más verseiben Csokonai a szentimentalizmus szókészletét újra hihetővé, a költészetet ismét értelmivé tudja változtatni, abban nagy részük van a „jó teoriájú, gonosz praxisú halandók”-nak, vagyis az egyéni szenvedésnek:

Így tanulom rejtett érdememmel
Ébreszgetni lelkemet.
A természet majd az értelemmel
Bölcsébbé tesz engemet.

Csokonai költészetének stilisztikai jelentőségét akkor tudjuk igazán értékelni, ha belelapozunk a XVIII. század végének elismert, népszerű irodalmába: „Édös fiam-uram: mind hallottam, mind tapasztaltam Etelkámhoz hajló indulatidat. Nem kételkedhetsz abban, hogy Etelka is tégöd valósággal szeret. Ha tetszik, mögsátorosítom veled... A menyegzőt hosszú pórázra nem lehet eresztenöm. Vannak erre bizonyosan velős okaim...” Lásd: *Etelka*, írta Dugonics András (Kegyes Oskolabeli Szerzetes Pap, a Józan, s-egy-szer-s-mind a Természeti Tudományoknak Oktatója; a Pesti Tanulmányoknak Királyi Tanítója; a Tanultaknak egygyik Tagja; a Jeles Természeti Karnak Öregbike stb.). Emellett természetesen él Bessenyei, öregem és elfelejtetten, Batsányi, száműzetésben, a fordítgató Kazinczy; és leveleikből ismerjük a kiábrándítóan kicsinyes irodalmi vádak, besúgók, félelem világát. „Ha az Isten elhozza az Urat – írja Kazinczy Csokonainak –, és bajom nem lesz – (mellytől most nagyon félek, de nem egészségbeli) –, sok holmit fogok mutathatni.” Még a legegyszerűbb zárójel is mennyi félelmet, bizonytalanságot sugall. Vajon mit mutathatna Kazinczy? Író az írónak. Legfeljebb néhány könyvet. A Kufsteint járt Kazinczy tudta, mitől fél, de ha Csokonai is megértette e zárójelt, a kultúr-félelem nem lehetett kiváltság. „Ezt a könyvet mindenki láthatja, a ki könyves képpel bánni tud. A K(ufstein)i Várban egy katona tiszt belécseppentette a levest.” Tehát egyrészt van az uram-bátyámos borozgatás, van Kufstein és a menedék hiánya, a kultúr-csempészet. Csokonai írásaiban könnyen felfedezhetjük e három korelemnek a jelenlétét. Látszólag az *Anakreoni dalok*, az *Ódák* és a *Lilla* költője meg sem érthetné *A lélek halhatatlanságáról* szóló, végső lezárásként ható elmélkedés szerzőjét; hogy mégis mindezt Csokonai írta, azon ma már nem lepődik meg senki. Legfeljebb néhány filológus álmélkodik, hogy egy ilyen kötet, mint az *Anakreoni dalok* – amelynek több mint kétharmada lábjegyzet – bordalokkal van tele. „Az Anakreon világában csak a jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi lélek, a fösvényiségtől, nagyra-

vágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén, érzi, hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az örömmel és megelégedéssel utolsó pontját...” Olvaszuk a bevezetőben: „szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, csendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsa, galambok stb.”. Ez bizony a csurgói tanároskodásnak korszaka, amikor csendesen mulatozik, borozgat, és közben ilyesmiken töpreng: „Hafiznak az életét gyűjtöttem most, ki a tenerumban legelső Napkeleti Poéta: de nem tudom, hol kaphatnék a Revitzky Specimen Poëseos Persicaet? A mi Bibliothecánkban nem találhatók. – Nints-é a Tekintetes Úrnak Gleimja, és a Degen vagy Schneider kiadásából való Anakreonja? Nints-é új Editiójú Eschenburgja, Beyspiel-Sammlungjával együtt? Szükségem van még egy német Batteux-ra, akár a Ramler, akár a Schlegel fordításából volna – és egy Sulzer Lexiconjára. Mind ezekből semmit sem találni nálunk. A mi belőlük a Tekintetes Úrnak megvagyom, kérem, méltóztassa nekem az első lehető móddal megküldeni, hogy Anakreon és Hafiz Életéről s az Anakreoni és perzsa Poézisről való Értekezésemet annál tökéletesebbé tehessem. Az Anakreoni Daljaim elejébe akarom azt tenni mind azért, hogy a könyvecske vastagabbodván formásabb legyen, mind azért, hogy azon Értekezés által Interest-széje nevedjen, s jobban megérdemelje azt, hogy homlokán a Tekintetes Úr nevét is viselje...” Erre válaszolja Kazinczy: „Sulzernek Lexiconát ajándékba küldöm az Úrnak. Rá nagy szükségét gyanítom. Kedves könyve volt Verseghynek; és méltán. Csak, hogy az aesthesist inkább a nagy példányokból kell meríteni, mint didacticus könyvekből. – Batteux-met Szabó Lászlónak adtam (a ki Kufsteinban october 10. 1795 holt meg sub Nro 9.). – Az én Dégeni Anakreonomat Földinétől kérje az Úr, Eschenburgom pedig ha egy Szirmay kisasszonynál nincs, Nagy Gábor kedves barátunknál van... Úgy hiszem, hogy nem lesz kedvetlen az Úr előtt, hogy a Sulzer homloklevelére két sort írtam. Az

a könyvnek becsét emelheti. A harmadik tomus végében vasrozsdával írtam ezt: Chodowiecky 342 Kufsteinben és egyéb helyein szenvedésünknek nem bírván tintával és tollal.” Így már másként néz ki ez a bort ivó, kultúrát szomjazó, Kufsteinra gondoló életforma. És megszületik a furcsa kötet: szerelmes versek, bordalok kultúr-lábjegyzettel! Összesen 23 lábjegyzetet találunk e könyvben, 57 kiegészítő könyvészeti utalással, magyarázattal. A 32 évszámmal és kiadóval jelzett könyv közül 20 lexikon, szótár, és csak 12 önálló mű. Ebből is csak 7 szépirodalom, és mindössze 3 szerzőre egyszerűsíthető le a sor: Anakreon, Guarini, Kazinczy. A lexikonok közül 6 német, 1 francia irodalomtörténet, 2 latin–magyar szótár, 3 magyar természetrajzi könyv, a többi latin. A kötetben találunk számos olyan idézetet is, amelyeknél nem jelöli meg a kiadványt, tehát közismertek voltak akkoriban, mint: Vergilius, Plinius, Horatius, Plutarkhosz, Tibullus, Homérosz, Morus Tamás, Boileau, Erasmus. Néha egészen egyszerűnek tűnő szavakat is megmagyaráz, csak hogy a természettudomány-, csillagászat-, orvostudományra is kitérhessen (például: szamóca, csiga, kutyácska, keserédés stb.). A *Hafiz sírhalma* című versnél viszont egyetlen lábjegyzetet sem találunk, ezek szerint Kazinczytól nem kaphatta meg a kért könyveket. Mindebből a legszembetűnőbb az, hogy az *Anakreoni dalok* legtöbb lábjegyzete fölösleges; ilyenszerű versekhez, mint

Csigaként tudott szeretni
Bámulsz-e – Vízivó volt

.....

Iszom ha szívem örvend,
Iszom ha bánat éri,
S ha szíhatok borocskát
A gondjaim csucsulnak

– minek a lábjegyzetben említett Jo. Fr. Blumenbach
Handbuch der Naturgeschichte, VI, Aufl. Götting

1799-es kiadványa, amiből többek között megtudjuk, hogy hányféle csigát tart számon a tudomány? Mégis e lábjegyzeteknek nemcsak kultúrtörténeti, hanem szemléletbeli jelentőségük is van. A búfelejtő, Zephyr hangú, könnyed élet csak a kultúrigénnyel és a művelődés lehetőségével válik emberivé. Ha még e felületes műveltséget sugalló lexikonokhoz sem juthatna hozzá, szellemi vágya a borocska mellett társtalanul „csucsulhatna”. Ezért e könyv irodalmunk egyik legelső kísérlete volt arra, hogy még egyszer egységesként hasson a költészet és a kultúra, ott, ahol a kultúrának már csak a vágya lehetett. S ezzel a gondolattal – hogy ki félthetné jobban a kultúrát, mint Csokonai, aki a könyvhöz is mint csempészáruhoz jutott hozzá – elérkeztünk az előbb felállított antinómia megértéséhez: A *boldogság* című vers és az alábbi sorok írója ugyanaz:

Még ez mind elmúlnék; de nagyobb kínunkra
Rá van az eszmélés vetve a nyakunkra.
Hogy régi fájdalmunk felmaradjon ebben,
S amint általestünk, rágjon mérgesebben,
Sőt, hogy a jövő bajtól is rettegjünk,
S még a jók között is féljünk, keseregjünk.

Csokonai halála után a *Magyar Kurír*ban Kazinczy írt róla nekrológot, amelyben többek között ezt olvashatjuk: „Nagy kedvességet nyert versei által: még nagyobbakat azoknál, akik őtet közelebről ismerhették, szíve szelíd és jámbor volta által, mert az ő affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aestheticai lélek.” Érdekes, hogy erre megharagudtak a derék debreceniek, akik nem Rousseau-tól tanulták e fogalmak szelídebb értelmét, és úgy látszik, akkor még megvolt az a jó szokás, hogy amit egyik írt, a másik nem értette, ezért természetesnek vélték az alábbi sorokat:

Ez odvas makkfának kongó oldalában
Eszem, alszom, egyéb állatok sorában,

Az égre nem nézek, földön jót nem teszek,
Itt élek, itt halok, itt rothadok, veszek.

És tegyük hozzá egy lábjegyzetet: *Csokonai Válogatott Munkái* 1864. I. köt. Kazinczy és Csokonai levelei 1804-ből, Kazinczy F.: *Bácsmegyeinek gyötrelmei* (Franklin, 1878), Kármán. J.: *Fanni hagyományai* (Bp. 1909), Dugonics András: *Etelka* (Pzs. Kassa, 1788) stb.

A TAGADÁS : TEREMTÉS-ELV

Arisztotelész szerint cselekvés nélkül nem létezne tragédia. Ő ekkor a tragédiára mint drámai műfajra gondolt, és figyelmen kívül hagyta a tragédiát mint helyzetet.

Tragikus szituáció ugyanis nem az, amikor az ember cselekedhet, hanem amikor még a cselekvés lehetősége is megszűnik. „A szerencse és a szerencsétlenség is a cselekvésben van, és a cél is valamilyen cselekedet, nem valamiféle elvont jelleg; az emberek jellemük szerint olyanok, amilyenek, de tetteik szerint lesznek szerencsések vagy ellenkezőleg: szerencsétlenek. Egyáltalán nem azért cselekszenek, hogy jellemeiket utánozzanak, hanem a jellemeik nyilatkoznak meg a tettek által. Ezért a cselekedetek – vagyis a történet – a tragédia...” – írja Arisztotelész a *Poétikában*.

Németh László Shakespeare-nél éppen a cselekményt tekinti másodlagosnak, és a stílusban ismeri fel a művészt: „Ha tőlem azt kérdik, mikor érzem a shakespeare-i drámákban leginkább Shakespeare jelenlétét: kétségkívül a szélcsendes pillanatokban, amikor a »cselekmény« megáll, s két ember a rémségek tisztásán ráérő párbajban egymást túllicitáló képekbe, hasonlatokba, nyelvjátékokba kezd... Akinek ezek a »fölöslegek« nem kellene, menjen ki Shakespeare színházából; a lényegeshez nincs érzéke.”

Arisztotelész megállapítása a szerkezetre, Németh Lászlóé pedig a stílusra vonatkozik, de egyik sem a cselekvés lehetetlenségére, a tragikus szituációra. Shakespeare tragikus szituációt teremt – éppen azzal, hogy a hősök cselekszenek –, de sohasem abból indul ki. „A drámai hős úgy születik meg, hogy kibeszéli magát” – olvassuk Németh Lászlónál, és ez a bőbeszédűség paradoxonja: arra is figyelmeztet, hogy a drámai hős megszületett. Tehát a néző ok-okozati viszonyt találhat a szereplők cselekedete és a tragikus szituáció között. A tragikus szituáció azért van a dráma végén, hogy a drámai hős megszülethessék.

Így volt ez a XIX. század végéig. A mai drámai kísérletekben viszont a drámai hős nem „megszületik”, hanem van. Az író és a nézőt többé nem az érdekli, hogy valaki hogyan kerül tragikus helyzetbe, hanem az, hogy mire képes ilyenkor az ember. Az, hogy a Capulet és a Montague család gyűlöli egymást, még nem tragikus szituáció, sőt még az sem, hogy e két család gyerekei szeretik egymást. Tragikus szituáció az, amikor Rómeó és Júlia ráeszmél arra, hogy tehetetlenek. Ők az öngyilkosságot választják, Beckett hősei a látzatcselekvést, mégis egyesek Shakespeare-ben az optimizmust keresik, Beckettben pedig a pesszimizmust. Ha egy tragédia optimista, akkor az nem tragédia. Legfeljebb tragikus elemeket tartalmazó színmű. Hogy ez a két fogalom hogyan kerülhetett összhangba, arra jó példa az alábbi idézet:

Miket tanultunk korhadt színpadokról
Te rozga vándorló Thespis-szekér?
Népnek történetét a fényszakot,
S a szívrendítő nagy válságokat,
Erény próbáit, végdiadalát.

Egyetlen világirodalmi rangú romantikusunknak, Jókai Mórnak *Az utolsó prológ* című versében találjuk ezeket a sorokat. Az idézetből – akárcsak Jókai *Immetulah* című librettójából – megérthetjük, hogy a romantika elvárta a drámaírótól a „szívrendítő válságokat”, de az „erény diadalát” is.

Schiller ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az érzéki lénynek mélyen és hevesen kell szenvednie; pátosznak kell jelen lennie, hogy az észlény a maga függetlenségét tudtul adhassa, és cselekvően megjelenhesen.” – Shakespeare-nek sohasem volt célja a tragikus szituáció ábrázolása. Erre jó bizonyíték az, hogy drámáiban, valahányszor olyan helyzethez ért, ahol a hős minden cselekvése lehetetlenné válik, a hősök megsemmisültek, de a történet nem ért véget, az író mindig belekezdett egy másik cselekménybe, amely az előző, tragikus helyzet után valamelyes megnyugvást sugall.

Bár a *Lear király*, akárcsak a *Hamlet*, gyászindulóval zárul, azért még ott is helyreáll az egyensúly:

Lelkem baráti, kormányozzatok
S tartsátok fenn a sebzett államot.

A *Macbeth* pedig egyenesen diadalmas szavakal végződik:

S most szívetek hálámban összefogva
Meghívlak a koronázásra Schonba.

Hogy ugyanazon szillogizmust követte Goethe is, Madách is, arra elég *Az ember tragédiája* zárószakasza gondolván idézni a *Faust* Chorus Mysticusát:

Csak földi példakép
minden mulandó,
itt lesz csonka az ép
s megbámulandó;
mit nincs szó mondani,
itt fényt sugároz;
az örök Asszonyi
emel magához.

Christopher Marlowe – aki több mint kétszáz évvel előttük, 1604-ben már drámát írt a Faust-mondából *The Tragical History of D. Faustus* címmel – még jobban ragaszkodott az eredeti német népkönyvi történethez, mint Goethe vagy Madách; viszont az ő Faustusának könyörtelen, tragikus vége – az Úr már csak azért sem bocsáthat meg, mert nem is szerepel a drámában – inkább a középkori moralitás-játékokra jellemző, szükségszerű bűnhődést sugallja, mintsem a tragikus szituáció kilátástalanságát.

A romantikus drámák hősei – akárcsak a romantikát közvetlenül megelőző tragédiák szereplői – alapjában véve szabad emberek. Lear király, Faust, Faustus, Ádám egyaránt szabadon döntenek: döntésük szerinte cselekszenek, és e cselekedeteknek lehet is, nem is

tragikus következményük. Tehát a tragédiákban lehetőség van a tragédia elkerülésére. A mai tragédiákban, minthogy eleve a tragikus szituációból indulnak ki, ez a szabad döntés igazi dilemmává változik: csak két rossz között választhat a hős, döntése nem sokat változtat helyzetén, de meghatározza jellemét, szemléletét, alkatát, és egyúttal elmélyíti a tragikus szituációt. Ezért írhatja George Steiner, hogy: „Minden, a tragikus drámáról alkotott realiztikus elképzelésnek a katasztrófa tényéből kell kiindulnia. A tragédiák rosszul végződnek. A tragikus hőst olyan erők törik össze, amelyeket nem lehet teljesen megérteni, s amelyeken racionális okossággal nem lehet felülkerekedni.”

Érdekes, hogy ez a megállapítás csak a XX. századi és az antik görög drámára vonatkozik, de nem érvényes a középkori és a XIX. századi tragédiákra. Sem Goethe, sem Madách, de még Marlowe sem a katasztrófa tényéből indulnak ki, hanem a korlátlan lehetőségekből: még a tagadás is lehetséges.

Mind a három szerző tudunkra adja, hogy noha Lucifer, illetve Mefisztó szembeszáll az olyan hatalommal, amelyet „csak hódolat illet meg, nem bírálóat” – az Úr nem semmisíti meg őket, az *Úrnak szüksége van rájuk*.

Az Úr: Tekintsd utad hozzám úgy is szabadnak,
A te fajtád nem üzöm el.
A szellemek közt, kik tagadnak
a selma legkevésbé érdekel.

Mefisztó (egyedül):
Az öreggel össze nem zördülök,
s szívesen látom hébe-hóba.
Szép ily nagy úrtól, hogy az ördögöt
is emberségesen méltatja szóra.

Goethének ezek a sorai inkább a reálpolitikus iróniájáról, mintsem tényleges tragikus szituációról tanúskodnak. Bár Marlowe szerint is elűzték Lucifert

a pokolba, helyzete mégsem tragikus, mert minden földi vágyat teljesíthet:

Faustus: Nem angyal volt Lucifer valamikor?

Mephistophilis: De igen, és az Isten legjobban őt szerette.

Faustus: Hogy lehet akkor, hogy ő az ördögök királya?

Mephistophilis: Oh, büszkeségre vágyott és dölyfös volt...

.....

Faustus: Nagy császár leszek általa a földön

És hidat építék a légen át

Mi szüksége lehet az Úrnak pártütőkre? Goethe és Madách szerint az Úr erejét, hatalmát csak úgy bizonyíthatja be újra meg újra, ha van egy Lucifer, aki azt állandóan tagadja:

Az *Úr:* Hah, pártos szellem! el előlem, el!

Megsemmisíthetnélek, de nem teszem.

.....

Gyötörjön a végtelen gondolat:

Hogy hasztalan rázod porláncodat,

Csatád hiú az Úrnak ellenében.

.....

Te Lucifer meg, egy gyűrű te is

Mindenségemben, – működjél tovább:

Hideg tudásod, dőre tagadásod

Lesz az élesztő. ....

Goethénél ez a gondolat így hangzik:

... kedvemre van, ha társ kerül,

Ki ördög módra úz fajt, bizgat-izgat.

Marlowe drámájában az Úrnak *még* nincs szüksége Luciferre, aki egyszerűen az ősrossz megtestesítője, s aki melléje társul, az a rabja lesz. Az első helyzet *még* nem tragikus, a második *már* nem az. Az embereket egyaránt jóra és rosszra serkenthetik; a tudás és a

tagadás mindig újat szül, a rosszat pedig választhatja vagy elvetheti a szabadon cselekvő ember. A hősök önmagukon kívül senkit sem vádolhatnak, tragédiájukat önmaguk okozták. A görög tragédiában viszont a hősök olyan tragikus szituációk ellen küzdenek, amelyeket nem maguk teremtettek (jóslat, átok, mások bűnei), és amelyeket képtelenek leküzdeni, mert cselekedeteik, bosszújuk vagy pusztá ellenállásuk új bűnöket szül. Cselekvésük tehát nem az észből és a szabadságból, hanem érzelmeikből és tehetetlenségükből fakad. Persze Marlowe, Goethe vagy Madách nem Lucifer tragédiáját akarták megírni, de alakja mindhármuknál alapvető kiindulási pont – és nem véletlen, hogy ez az indító cselekmény egyáltalán nem tragikus. Ma Lucifer eleve tudná, hogy hiába tesz bármit, e hatalom erősebb, mint ő, sőt az Úrnak épp arra van szüksége, hogy Lucifer tegyen valamit – Lucifer tudatos vívódása talán igazi drámai feszültséget teremtené. De hát e tragédiák keretcselekménye: Lucifer és az Úr viszonya egyáltalán nem tragikus felépítésű. Az Úr, bár elűzi Lucifert, nem törekszik a megsemmisítésére, mert szüksége van rá. Szüksége van a pártütő, mindent tagadó Luciferre, mert övé a nyughatatlan tudni vágyás, de az Úré a hatalom. Hogy ez valójában mekkora tragédiát rejt, arra egyedül Marlowe utal, se Goethét, se Madáchot nem érdekelte, ők a hagyományos történetet kizárólag keretnek szánták, bevezetésnek, aminek egyetlen célja az igazi tragédia előkészítése. Viszont ha e furcsa hatalom megbocsát Ádámnak, aki fellázadt ellene, Luciferre meg továbbra is szüksége van – akkor hol itt a tragédia? Tehát a keretcselekménnyel megszűnik a tragédia, és érthetővé válik Goethe Chorus Mysticusának, vagy Madáchnál az angyalok karának megnyugtató himnusza:

Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.

Marlowe drámája – bár Faustust elviszik az ördögök – nem tragikus, hisz Faust önként, becsvágyból, alantas szándékok miatt szenved, és a cselekedetekre senki sem kényszeríti, Goethénél és Madáchnál pedig alapvetően tragikummentes keretben Faust, illetve Ádám az emberiség örök tragédiáját szenved. Ez a tragédia nem a mindenható hatalommal való szembe-szegülésből ered, hanem önnön életüknek és képességeiknek szűk lehetőségéből. Ezen pedig nem változathat az Úr kegyelme. A hatalom hiába kegyelmez, az ő szenvedésük örök. És ez az a tragikum, amit csak a líra oldhat fel.

OLDÓDÓ JELENLÉT

**Élet s halál nem érdekel,
csak az a harmónia kell,
mit nem hordozhat anyag
s nem tudhat róla értelem.**

Weöres Sándor az a költő, akit hiába állítanak talapzatra, hiába mondják róla, hogy századunk második felében a magyar nyelv egyik legnagyobb mestere, mert „kibújik” a nagyság álmából: „valamennyi dicsőség fogadja ásításomat”. Ez nem a nyegle visszautasítás ridegsége, még csak a tehetetlenség póza sem, hanem egyszerűen a tények tudomásulvétele: „Nem áhítok sikert és dicsőséget a jelentől, még kevésbé a jövőtől. A költők úgy gondolnak az utókorra, mint csalhatatlan isteni ítélőszékre; pedig taknyos csecsemő, örüljön, ha kicserélem a vizes pelenkáját, nekem ne osztogasson babért. Birkózzék velem, mint kisgyerek az apjával, és a birkózásban erősödjék. Mihelyt számára elfogadható leszek, szabályokat és gátakat farag belőlem: még síromban is azokkal tartok, akik nem tisztelik rámfogott vagy valódi rigolyáimat, bátran túllépnek a bearanyozott hülyén, olyan kezdemények és tetők felé, amilyenekről én nem is álmodhatok.” Weöres költészetében olyan axiómarendszer felé törekedett, amivel magyarázni lehet az ősi állapotot, őstudás – kimondhatatlan –, teljesség, létezés, harmónia, de úgy, hogy az elemek a teljességet sugallják, míg a harmonikus egész egyedi alkotórészeivel csillog. „Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Ha a tárgyi világot a belső fogalmi rendszerrel közelítjük meg, örök a diszharmónia. Mégis oly megnyugtató a lehetőség: megközelítem, ha képes vagyok rá. Akit ez megnyugtat, az ne gondolkozzon tovább, hisz a megnyugvás nem az észből ered. Aki viszont azt állítja, hogy ez továbbgondolható, az téved, legfeljebb a belső teljesség felé vezető út variációit fogja sorolni. Weöres köl-

tészetének egy másik többszörösen visszatérő axiómája a következő megállapítás: „mindent végtelenül és kívánság nélkül szeret”. A kívánság tagadásával a szeretet racionális értelmet nyer, szellemivé válik, de egyben érzelmi hatása csökken. Az értelmi szeretet legerősebb érzelmi hatásának elérése talán költészetnek egyik bevallatlan, de észrevehető vágya. Szorosan ehhez kapcsolódik a következő gondolat is: „Ha elvonatkoztatod magadat mindattól, amit lényednek ismersz: tulajdonképpen lényed ott kezdődik.” Ez a gondolat Hegelnél így olvasható: „Az én általánosságából következik, hogy elvonatkoztathat mindentől, még saját életétől is.” (*A szellem filozófiája*, 21.) A költészet viszont sohasem juthat el az elvonatkoztatás abszolútumához, hiszen akkor megfosztaná önmagát varázsától, a különöségtől. Weöres általában az elvonatkoztatott általános felől közelíti meg az egyedi konkrétumot, és minél jobban eltávolodik a gondolat belső összhangjától, nyelvi ötleteivel annál hatásosabban sugallja a kettő paradoxonját, az elvont létező és a konkrét élő közötti viszonyt. „Aki viharosan szeret, gyűlöl, sóvárog, undorodik: ez az élő. Aki nyugodtan viseli az összefüggőt: ez a létező.” Az élő és a létező között ebben az összefüggésben érzelmi és tudati különbség is van. A magyar irodalomban (talán Babitsot kivéve) egyetlen költő sem merte e kettőt ilyen élesen elválasztani, és költészetüket sem a fogalmi, hanem az érzelmi világgal magyarázták.

„és ki bensőm szörnyeit igába fogtam, / taníts meg könnyre fakadni” – olvassuk Weöres *Endymionjában* e furcsa szillogizmust. A belső és külső tökéletesség tudatától – ami önmagában egyenlő a nemléttel – Endymion az érzelmi világ felé közelít: „Szívembe láttam és megleltem a mindenben ott rejlő egészet. A dolgok leborulnak előttem, az üresség reszket előttem. Sóvárgásom nincs többé, ezért minden az én birtokom, jussom van rád, istenasszony!” Ez a „juss” már ál-tudati világ; Endymionnak nem azért volt joga a hold-istennőre, mert elméletileg egyenlő hatalmú vele – gondolatilag éppolyan általános tulajdonságig jutott, mint ő –, ha-

nem mert vágyott rá. És ez a vágy egyenlő a megsemmisüléssel; beteljesüléskor az általános és az egyedi kifejezészetlen határát lépi át, ami lehetetlen:

Endymion, szelíd szavú kedvesünk
itt fekszik üres nézéssel,
fehér ajkkal!
Endymion, szelíd szavú kedvesünk
meg sem szólal soha többé!

„A változatlan létezés a változó életet nem óhajtja, nem is utálja, hanem magába foglalja, mint a fészek a benne tátogó madárfiókákat, érzés nélkül és mégis végtelen szeretettel. Éppígy, aki gyökerét az életből a létbe helyezte: a fejlődőn nem ujjong, az elveszőt nem siratja; senkin sem kíván segíteni és bárkin hajlandó segíteni, mindent egyformán, érzés nélkül és végtelenül szeret.” Ebben a gondolatmenetben egyetlen bántó kifejezés van, az „érzés nélkül”. Az érzésnélküliség éppen úgy érzelmet vált ki másokban, mint az érzelmi telítettség. Az érzélgősség viszont éppen úgy az érzelmi világ fejletlenségének a jele, mint az érzéketlenség. Weöresnél az „érzés nélkül” nem érzéketlenséget jelent, hanem az érzelmi szenvedésen túli elvonatkoztatást, amikor az ember már nem gyűlöl, nem irtózik, nem undorodik – hanem gondolkozik:

s ott maradok, hogy nincsen föld, csak ég:
nincs esemény meg tünemény varázsa,
se felszín, látszat, habzó semmiség,
csak a valóság békés ragyogása,
mérettelen, számtalan, névtelen,
vágytalan, változatlan szerelem.

A fenti idézetben a fogalmi világ harmóniáját a jelzők kettőssége is sugallja: a semmiség, a látszat érzéketlenül habzó; a valóság elvontan békés, de érzéketlenül ragyog; a szerelem viszont fogalmian változatlan. Az esemény és a változatlan, a tünemény és a névtelen, a látszat és a szerelem, mind fogalmiak, lényegük az elvonatkoztatás. A fenti fogalmak mindössze két konkrét-

tumhoz kapcsolódnak: a föld és az ég; azok közül is csak az egyik érzékelhető: a föld; a másik már átmenetet jelöl a fogalmi világ elé. Az idézetben az egyetlen disszonáns sor éppen az, amelyikben a fogalom harmóniájának és a tárgyi világnak a viszonyát találjuk. A vers előző részéből kiderül, hogy a költő rákényszerül a „belső végtelenre” („Romlik szemem, már ez is elmarad”) – és nem az egyszerű választás eredménye az elvonatkoztatás. E kényszeren nem változtat egy esetleges belső harmónia vagy diszharmónia, e kényszer miatt a harmonikus fogalmi világ nem lehet önfelelt szabadság, ereje érzékletesen emberségessé változik, és oly általános lehetőségeket sugall, amire csak az emberivé lett értelem képes.

Hogy Weöres Sándor költészetét kevésbé ismerik, nem szégyen – egyszerűen sajnálatos tény. Annak idején, amikor Bóka László Weöres *Meduza* című kötetéről írt, még ő is kifejezett előző műveinek felsoroláskor egyet (a *Bolond Istókot*), akkor mi miért ne lennének feledékenyebbek. Ezért örvendünk, hogy az Univers Kiadó kétnyelvű sorozatában eredetiben és Veronica Porumbacu fordításában megjelent negyvenhárom Weöres-vers.* Az eredetit és a fordítást egyszerre olvasva, tényleg szembeötlőek azok a nyelvi nehézségek, amelyeket a költőnek le kellett hogy küzdjön. Habár Veronica Porumbacu nyelvi leleménye kifogyhatatlan, mégis néha menthetetlenül elvész egy-egy sugallatnyi gondolat. Viszont olyan versekben, mint a *Töredék, Öregék, Kárhozat*, Veronica Porumbacu lehetővé tette, hogy Weöres komplex gondolatvilága közelebb kerüljön a román olvasóhoz.

* Weöres Sándor: *Versuri. Versiunea românească și cuvînt înainte de Veronica Porumbacu*. Editura Univers, București, 1972. – Kétnyelvű kiadás.

SZELLEM A TRAPÉZON

„Én – az mindig valaki más” – írta Arthur Rimbaud

Sinkó Ervin írásait olvasva* látom beteljesedni ezt a metaforát. Akkor, amikor metafora, szimbólum és líra világában vergődik a fogalom, a szélmalomharc tragédiájában Don Quijote felmagasztosul, megtelik szép, nemes párosszal a heroikus tudatlanság, s az irónia is önmagát pusztítja („hát tehet róla a fa, hogy hegedű lett belőle?”), akkor a keresztútnál megáll Rosinante (az egy ló kérem) és amíg a Sors-szimfóniára várna, Rimbaud-t idézi „Nem helyes azt mondani: én gondolom. Úgy kell mondani, engem gondolnak.” Persze ezt nem lehet lefordítani, de épp elég egy lótól. S az ember? Ő mit gondol? Ő hisz. Ő hiszi azt, amiről látja, hogy nem úgy van, de reméli, úgy lesz mégis. Mert mindig úgy álltunk szemben önmagunkkal, mintha egymásra támaszkodnánk, várva, hogy a csendélet kilép az időtlen síkból, csak egy lábbal hátrébb, hogy a másik elöl maradjon. Ez a mozdulatlanság, még ha az örökkévalóság látszatát kelti is, csak a pillanat bizonytalanságának a képe, mélység nélküli, örök idő nélküli pillanat. S a pillanatok nem rendeződnek. „A kép az enyém – írja Hegel –, az én sajátom; de egyelőre még nincs velem semmi további egyenműség; mert még nem gondolom, még nem emelkedett az ésszerűség formájába. Ellenkezőleg, közte és köztem még a szemlélet álláspontjáról származó, nem igazán szabad viszony áll fenn, amely szerint én csak belső vagyok, a kép számomra külső.” De abban a pillanatban, ha én a képet úgy szemlélem, hogy benne vagyok a képben, s a kép mégis csak formálisan a miénk, hisz a szemlélet nem emelkedhet fel a továbbgondolás, az ésszerűség formájába, Don Quijote fogalmi szabadságával mélységesen kiszolgáltatott. – A félelem nem az észből ered – írja Spinoza –, de az ész

* *Don Quijote útjai*. Kriterion, 1975.

szenvedi, bólogat rá Rosinante, s John Locke-tól jutnak eszébe ilyen töredékek: „a tűz és vas nem alkalmas eszköz a tévedések megcáfolására”. „Azon, hogy valaki a lelket, amelynek üdvét hevesen kívánja, akár még meg nem térten is kínzásokkal akarja elveszíteni, őszintén csodálkozom... azonban soha senki sem hiszi, hogy ez szeretetből, jóakaratból vagy megbecsülésből származhat.” Nem? Hát akkor mire volt jó az élve elégetés – kérdé ugyancsak John. Kár, hogy Miss R. – pedig okos ló volt – nem ismerte Sartre-t: „Egymást szeretni annyi, mint gyűlölni a közös ellenséget.” Csak ennyi lenne a világ, kérdi Don Q., és emberségében mélyen megbántva visszamegy a keresztúthoz.

Sinkó Ervinnek többen a szemére vetik, hogy persze független ember volt! Igen, független és szabad volt, mint a kivetettek vagy az elkötelezettek. Végighordozta a század eleji Európán reményét s örökké kétkedő optimista hitét, kiadót keresett az *Optimisták* című regényének. Az már tényleg a kiváltság, hogy ezt az utat is megírhatta, s így készült el főműve, az *Egy regény regénye...* „A probléma, konkrétan lenni az absztrakción túl, az absztrakciók felhasználásával konkrétan. Sinkó igen jól ismerte ezt a követelményt – írja Bretter György –, és saját írói munkájából is leszűrhetette ezt a következtetést: ha szépirodalmat művel, akkor az érzéki konkrét, ha esszét vagy tanulmányt ír, akkor a logikai konkrét egyesíti a stílust és a gondolatot.”

– Jó napot kívánok, Sinkó Ervint keresem.

– Nem él. Meghalt 1967-ben.

– Kár. Van itt egy mondat, amit nem értek. S a felesége?

– Ő is követte.

– Kár. Van itt egy mondat, amit nem értek...

– Melyik az a mondat?

– Hát maga élt akkor?

– Melyik az a mondat?

– Itt a 291. oldalon: „Egy mechanizmusról van szó, melyért személy szerint senki nem felelős, melynek nem lehet a végére járni, mely néha úgy tesz, mintha no

most megindulna, de épp kezdesz örülni neki, s látod, hogy újra mozog ugyan, de visszafelé.”

– Ja, ott az értelemellenes, értetlen bürokráciáról van szó...

– Biztos?

– Tulajdonképpen maga kicsoda?

– Én a tízéves kisleány vagyok.

– Aha? Azt hittem, Rosinante...

Nem, ő még mindig a trapézon van, s ebben az első körben megnyugtatóan repülnek feléje a homokóra madarai. Az egyetlen biztos pont az ívben felfedezhető szépség s a menedék nélküli lengés. Ez viszont nagyon elszomorította a tízéves kisleányt, és nem lelt örömet a szépben. „Elhisszük, fogja egynémely mondani, hogy aki művészpályára készül, szükség tanulnia, de mi olvasók mi célra tépelődjünk a műtélők transzcendentál vizsgálataival, holott azok nekünk sem hasznosak, sem írva nincsenek?... Csak egy kis béketűrés, s a dolgot tisztábbra fogjuk hozni.” Dehogyan hozza, tisztelt Bajza! Hisz ez *volt* a szellem örök problémája: az értetlenség. A ködökig érő gondolat, mint a hegyekről lefolyó hólé megállította a szavakat, s az értelemellenes, fogalom elleni hadjáratot nem siratták őshüllő szemek: mindig csak a szellem válaszolt. A provincia kérdezett, s Berzsenyi, Bajza, Locke válaszolt. Furcsa történelemkönyv lenne e kérdések történelme, s függelékként a vita: közös dolgainkról szólva mindenik a másikat szidta. Az irodalomkritika pedig nem a konkrét és absztrakt közötti választás, hanem a gondolat szabadságának keresése a fogalom felé vezető úton. – Jó napot kívánok, És Don Quijote helyet kapott a történelmi valóságban? Utat, útítársakat a célhoz, s mégis konfliktus támadt? „Ez a konfliktus az individuum régi, eredeti konfliktusa, az individuumé, akinek az élet minden pillanata hic et nuncot kiált, és a történelemé, melyet az emberek semmiféle metafizikai szükséglete, ez a rá nem érő türelmetlenség se hoz ki sodrából.” Így Sinkó Ervin. Persze Don Quijote, aki megpróbálta, hogy továbbra is individuum maradjon a szükségességében, mélysegesen emberi lett és tragikus. „Csak a tragi-

kum, ami jóvátehetően.” Ha a múltban a kételyeken túl csak az azonosságot látjuk – Rosinante egykedvűen ballagott –, akkor a feleletek kétségtelen világából nem juthatunk el a kérdésig. S mily keveset vigasztal már meg, hogy Richard Dawes a XVIII. században lefordította Milton eposzát görög hexameterbe! A szellem nem vigasztal, érvel és néha a válaszokra kérdez. „Aki kiválik a kész feleletek kétségtelen világából – írja Sinkó –, annak minden kérdéssé válik.” De aki nem léphet ki a feleletek világából, az megmarad a kérdéseknél? Boethius megpróbálta, vigaszt keresett a kérdésekben, s amikor úgy vélte, megtalálta, kivégezték, mint Szókratészt; Sinkó, aki kilépett a feleletek világából, naplójában olyan feleleteket fogalmazhatott meg, amelyek a leglényegesebb kérdéseket tartalmazták, és akkor döbben rá, hogy a párbeszéd hőse talán Don Quijote is lehet, no meg elmélkedő lova, Rosinante, akinél az érvek is lírává oldódnak. A líra pedig már olyan általános, hogy konkrét érvekre csak a szellemi szegénység egyszerűsítheti kérdés-felelet parancsával.

De ki szidja itt Rosinantét? És ki nevet Don Quijotén? Az, aki még mindig nem akarja belátni, hogy soruk közös e zebra ég alatt: a líra, amelyik saját érveit nem vállalhatja, s az érv, amelyik nem érzi a lírát.